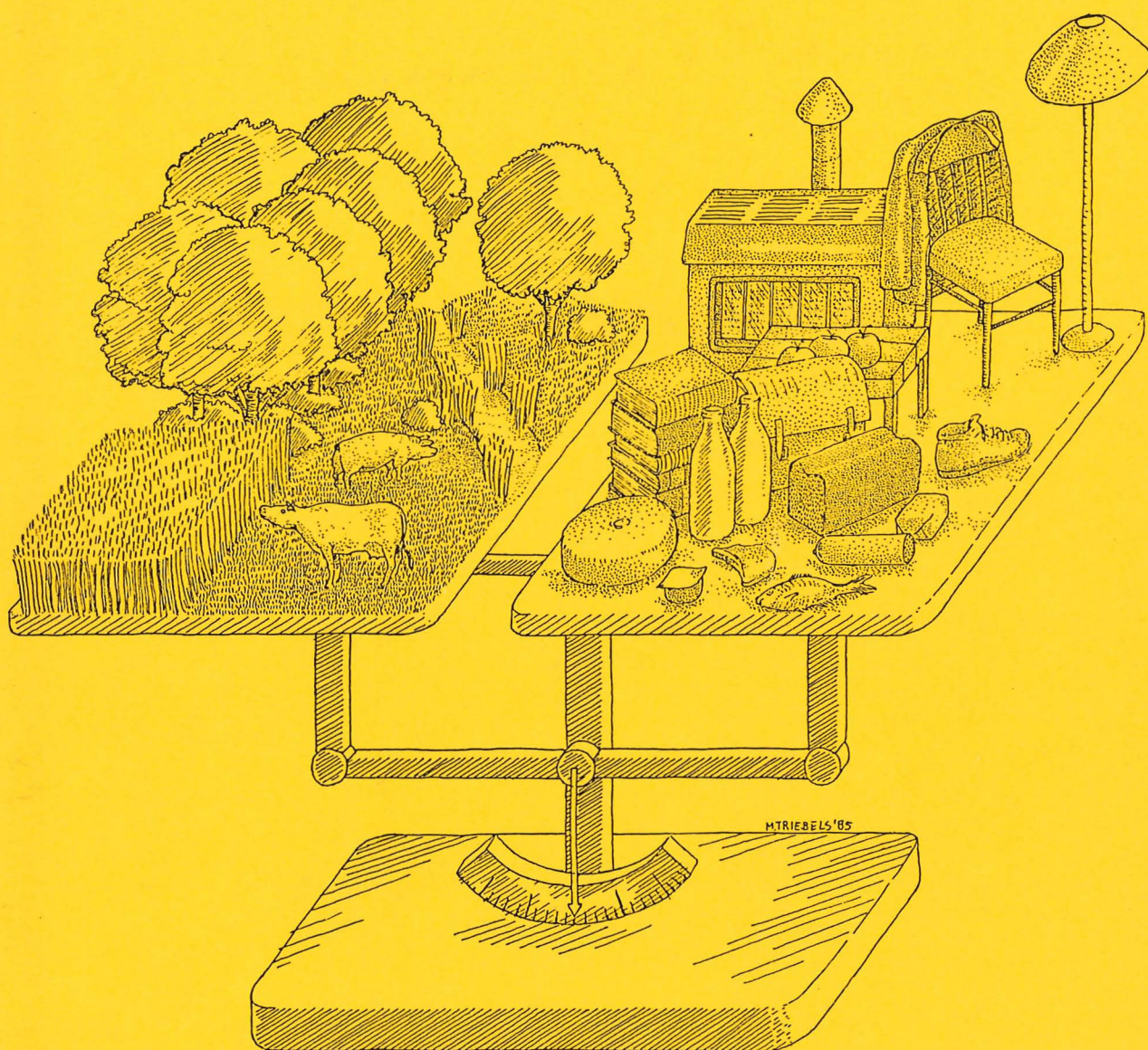

TIEN JAAR MILIEU-EDUCATIE

een verslag over denken en doen van de Stichting Milieu-Educatie

1975 - 1985

Colofon

TIEN JAAR MILIEU-EDUCATIE

een verslag over denken en doen van
de Stichting Milieu-Educatie 1975-1985

redactie: Frits Hesselink,

Willem Hoogendijk

met bijdragen van: Marius van Herpen,
Frits Hesselink, Willem Hoogendijk,
Hans Nusink, Pieter Schroevers, Marieke
Schroevers-Korver, Bouwe Taverne en
Hans van Teijlingen

illustraties: Michael Triebels,
Alex Schalcken, Rik de Kock, Brendan
Ahern, Maria Min, Felix Jansink,
Gerrit de Jager, Wim Stevenhagen, Jolet
Leenhouts, Tessa van der Waals, WRIK,
Wies Akkermans

typewerk: Francis van Camerijk

lay-out: Rien Hamers

copyright SME 1985

ISBN 90-6619-026 4

Ch. Maas, Grooten

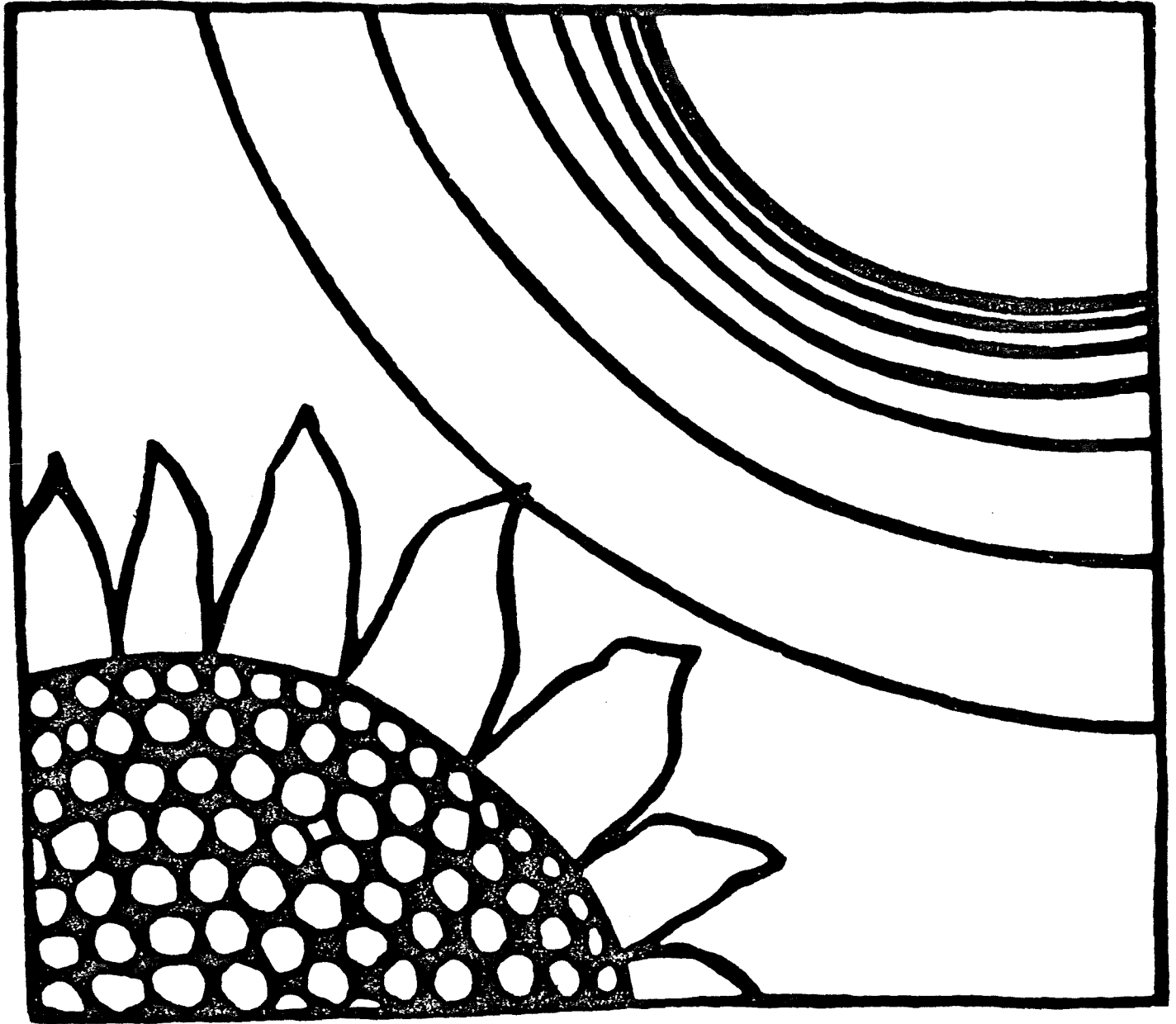
Tien jaar Milieu-Educatie

een verslag over denken en doen van de Stichting Milieu-Educatie

1975 - 1985

INHOUD	blz.
Voorwoord	5
Tien jaar in kort bestek	11
Voorgeschiedenis en de eerste jaren	17
Ontwikkeling van denken en aanpak	23
De energie-tentoonstellingen	31
Het NCO-project	37
Energie-projecten	43
Het afval-project	47
Het NSO-project	51
Andere activiteiten	55
Milieu-educatie en onderwijs	59
Milieu-educatie voor volwassenen	65
Organisatie	67

Voorwoord

VOORWOORD

Tien jaar geleden was milieu-educatie nog een begrip dat vrijwel onbekend was, en dat, zoal gehanteerd, door iedereen anders ingevuld werd. Het werd geassocieerd met mensen die paniekerig deden over het nut en de veiligheid van kernenergie, die vraagtekens zetten bij het streven naar economische groei en die zich minder met feiten dan wel met vooronderstellingen en wenselijkheden bezig hielden.

Al is er nog geen sprake van duidelijkheid over de invulling, vraagtekens rond kernenergie, economische groei, en andere 'hot items' binnen de milieu-problematiek worden nu heel anders door het grote publiek verstaan. Feitelijke gebeurtenissen met kerncentrales, gifvondsten, mestoverschotten, verzuurde bossen enz., hebben de geluiden 'dat het hier slechts vooronderstellingen betreft van een aantal idealisten' doen verstommen. De brede maatschappelijke discussie, het grote aantal instellingen dat zich nu met milieu-educatie bezig houdt of wil gaan houden en overheidscampagnes als die tegen zure regen mogen daarvan getuigen.

Nu spreekt bijna iedereen zich uit voor de noodzaak milieu-educatie te implementeren binnen het reguliere onderwijs en andere vormen van educatie.

Tien jaar geleden was de Stichting Milieu-Educatie een kleine pioniers-organisatie rond een tentoonstelling over de energieproblematiek. Het publiek was deels nieuwsgierig, deels ongelovig. In elk geval bleek er een enorme behoefte aan informatie, voorlichting en educatie. En vooral werd de Stichting geconfronteerd met tal van vragen van docenten en cursusleiders, als "hoe bouw ik milieu-educatie in in mijn lessen, c.q. cursussen, en waar vind ik bruikbaar materiaal?".

Tegenwoordig is de behoefte naar informatief en educatief materiaal alleen nog maar toegenomen. Andere instellingen en organisaties hebben een belangrijke rol gespeeld bij die toenemende belangstelling voor milieu-educatie door hun activiteiten en materialen. De Stichting vervult daarbij in veel gevallen een rol op weg naar het inhoud geven aan milieu-educatie "nieuwe stijl". Daarbij probeert zij een voortrekkersfunctie te vervullen bij het maken van materialen en het ontwikkelen van een theoretisch raamwerk voor milieu-educatie.

In tien jaar is de Stichting Milieu-Educatie uitgegroeid van een klein groepje idealistische vrijwilligers naar een professionele organisatie - bescheiden van omvang, maar met hetzelfde enthousiasme en inzet uit de begintijd. Haar activiteiten en publicaties vinden hun weg in de milieu-wereld én de wereld van het onderwijs. De bescheiden educatieve materialen uit de begintijd hebben inmiddels plaats gemaakt voor een gedifferentieerd aanbod voor verschillende onderwijssoorten. Zorgvuldige afstemming op de doelgroep, onderzoek en evaluatie, gebruikmaking van

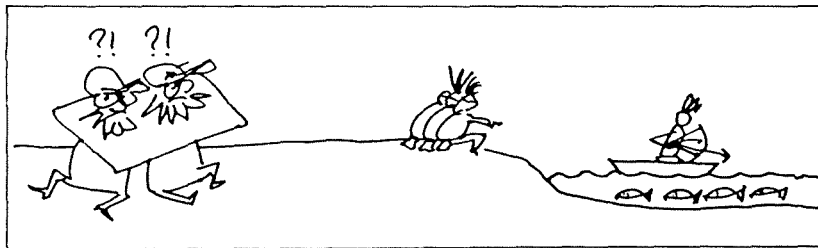
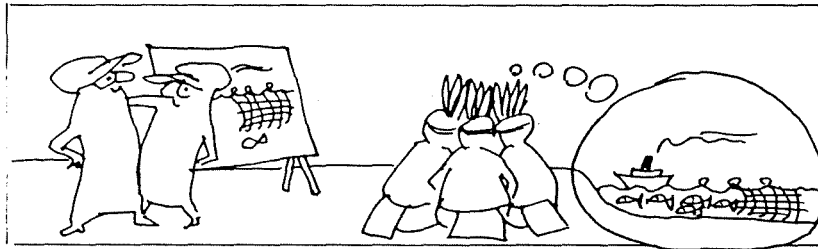
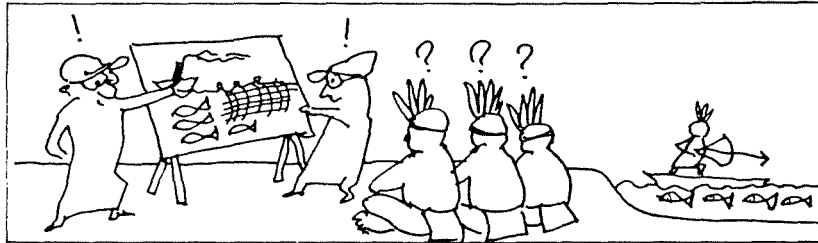
deskundigheid van verschillende disciplines, professionele vormgeving en samenwerking met andere instellingen in de onderwijs- en milieu-wereld zijn in toenemende mate kenmerkend geworden voor de werkwijze van de Stichting. Een en ander heeft haar tot een betrouwbare en deskundige partner gemaakt, waarop in verschillende gevallen een beroep gedaan wordt voor adviezen, bijdragen aan lespakketontwikkeling, curriculumontwikkeling of het vervaardigen van educatieve materialen.

De Stichting hecht bijzonder aan de implementatie van milieu-educatie binnen het onderwijs. Het zal dan niet verwonderlijk zijn dat de Stichting op dit punt haar voortrekkersrol probeert vorm te geven. Daartoe tracht zij een bijdrage te leveren aan de strategie, het overleg, de theorie-ontwikkeling en de praktische uitvoering van verschillende projecten. Het is met name dit karwei dat één van de belangrijkste uitdagingen vormt voor de komende tien jaar. De Stichting Milieu-Educatie ziet het daarbij als haar taak niet alleen te zorgen voor implementatie op zich maar ook zorg te dragen voor de wijze waarop milieu-educatie binnen het onderwijs van de toekomst gestalte zal krijgen: leerinhouden, methodieken enz.

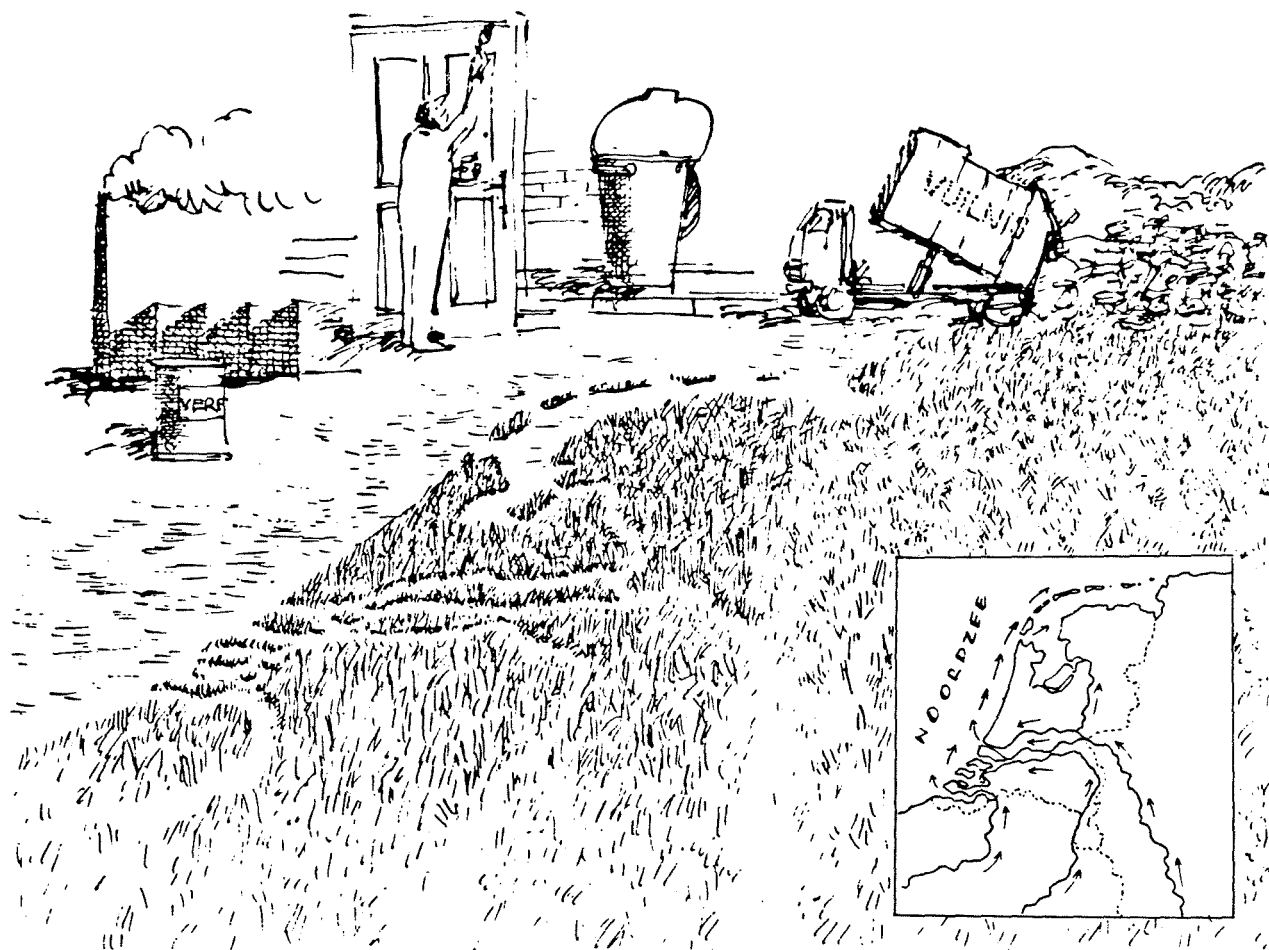
Milieu-educatie is een diepte-investering in de generatie van morgen. Tegelijkertijd heeft de huidige generatie tot taak een wereld achter te laten die de moeite waard is. Ook dat aspect rekent de Stichting tot haar 'milieu-educatieve' taak. Het is het terrein van de volwassenen-educatie, de voorlichting van het grote publiek en het 'milieu-bewust maken' van maatschappelijke organisaties. Het gaat de stichting hierbij vooral om het aanbrengen van een ecologische en maatschappelijke dimensie aan het denken over oplossingen van onze directe milieu-problemen, zoals bijvoorbeeld afval of zure regen. De Stichting werkt mee binnen verschillende samenwerkingsverbanden aan het tot stand brengen van een strategie voor veranderingen die de komende generatie niet voor nóg meer milieu-problemen zal plaatsen dan thans. Dit door te waarschuwen tegen 'oplossingen' die het probleem slechts verplaatsen of in tijd verschuiven en door aan te geven in welke richting lange termijn oplossingen wél gevonden kunnen worden.

Het doen leren denken in grotere samenhangen is daarbij een van de grootste uitdagingen waarvoor de Stichting zich gesteld ziet. Alleen wanneer milieu-problemen gezien kunnen worden in hun ecologische en maatschappelijke context, is het mogelijk onderscheid te maken tussen alternatieven die slechts tijdelijk soelaas bieden maar het probleem op een andere en vaak ernstiger wijze doen terugkeren, en alternatieven die werkelijk rekening houden met de totaliteit van de draagkracht van de natuur. Op het scherp van de snede, gevormd door het dilemma tussen de snelle oplossingen waarom de situatie vaak schreeuwt en de langzame en moeizame weg tot werkelijke oplossingen, is voor de Stichting nog veel pionierswerk te verrichten. De Stichting heeft daarbij momenteel als aandachtsvelden: energie, afval, lucht en omgeving.

De Stichting Milieu-Educatie kan in alle bescheidenheid met trots terugkijken op de afgelopen tien jaar en met vertrouwen de toekomst tegemoet zien. Daarbij heeft zij veel te danken aan de vele personen en instellingen waarmee is en wordt samengewerkt; én in het vertrouwen dat diverse subsidiegevers in de stichting hebben gesteld. Alleen door subsidies van met name het Ministerie van VROM en de NCO is het mogelijk geworden dat de Stichting Milieu-Educatie is uitgegroeid tot de organisatie die zij vandaag is. Financieel is de Stichting echter nog lang niet zo volwassen als alle activiteiten, publicaties en plannen zouden doen vermoeden. Een derde belangrijke uitdaging voor de komende tien jaar wordt dan ook door het voorwaarden-scheppende werk gevormd. De eerste stappen op weg naar een andere aanpak zijn al gezet door in grote onderwijs-projecten, die uit de eerste ontwikkel- en testfase zijn, samen te werken met commerciële uitgeverijen van onderwijsboeken. Ook op het gebied van afzet zijn de eerste stappen gezet naar grotere efficiëntie door samenwerking met andere organisaties, zowel op het gebied van milieu-educatie als op het terrein van mondiale vorming en onderwijs.

Tien jaar in kort bestek

TIEN JAAR IN KORT BESTEK

Het is 1975. Enkele milieu-behouders liggen op hun knieën in de huiskamer van de familie Schroevers, te schuiven met illustraties en teksten. Het moeten panelen worden voor een tentoonstelling over energie.

Het moest een sappige, reizende tentoonstelling worden, met de droge titel 'Energie Educatief'. Bij de opening in de Utrechtse Buurkerk zei minister Trip, terwijl hij het zonnewagentje in werking stelde, hoe belangrijk het was om de (toen al) te rooskleurige informatie over kernenergie wat te corrigeren.

Pieter Schroevers vertelde, dat we gevangen zitten in de korte termijn en dat de enige brug naar de lange termijn milieu-educatie is.

SME GEBOREN

Bij Strohalm werd een tweedehands bus gevonden en bij het arbeidsbureau twee tijdelijke arbeidsplaatsen - één voor op het secretariaat en één voor op de bus. Toen was er nog een rechtspersoon nodig.

En zo ontstond SME. De kern bestond uit een groep mensen uit de Strohalm- en Stop Kalkar-kring en uit het onderwijs. Zij maakten de boekjes bij de tentoonstelling, uitgebracht als Katernen 2000. In deze kleine vierkante boekjes werd voor het eerst het SME-verhaal verteld. De essentie:

In de natuur hangt alles met elkaar samen. De mens kan niet het geheel overzien. Deel-oplossingen verergeren de milieuellende. Er zijn op hol geslagen ontwikkelingen aan de gang. De mens is daar een onderdeel en speelbal van geworden. Daarom liggen de problemen minder aan zijn mentaliteit, dan aan de maatschappelijke structuur.

Milieu-educatie betekent derhalve: ecologisch én maatschappelijk bewust maken.

ENERGIE WAAR VANDAAN?

Met energie zat SME meteen in het hart van de milieuproblematiek, op een scharnierpunt tussen 'grijs' (verkeer, bodem, lucht) en 'groen' (natuur, landschap). Dankzij subsidie van de Nationale Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking kon SME in 1978 haar eerste vaste inhoudelijke kracht aantrekken.

Thema: energie en Derde Wereld. Na wat aanloop-perikelen kwam het project 'Energie - waar komt zij vandaan?' van de grond. Dit project, in de vorm van bulletins met energielessen voor HAVO/VWO, betekende een stevige stap richting onderwijs. De basis werd gelegd voor samenwerking met docenten, die onderdelen uittestten of evalueerden. Er werd bovendien heel wat eigen onderzoek verricht en onderzoeksgegevens hapklaar gemaakt voor voorlichting en onderwijs.

AFVAL EN GROEI

De kamer driehoog achter bij het vormingscentrum 'De Kargadoor' kon verruild worden voor een grotere behuizing in het nieuwe Strohalm-pand vlak daarnaast aan de Oude Gracht te Utrecht. SME had het huiskamer-stadium definitief verlaten. Op voor-spraak van de grote milieu-organisaties, verenigd in het Landelijk Milieu Overleg, werd SME opgenomen in de rij van structureel door het milieu-ministerie (toen nog VOMIL) gesubsidieerden. Een erkenning van die toch wel kritische en lastige Utrechtse lieden!

Een vaste coördinator, gesteund door een administratieve kracht waren het gevolg. Maar ook toen werd door vrijwilligers evenveel werk gedaan als door vaste krachten.

Samen met andere milieu-organisaties, stond SME aan de startlijn van het landelijk educatie-project over afval. Hiervoor werd in Amsterdam het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Educatie opgericht, eveneens met steun van het ministerie.

Verontwaardiging over de gifvondst in Lekkerkerk had al geleid tot het vervaardigen van afval-lessen. Nu kreeg SME een speciale kracht toegewezen om verdere materialen over afval te maken. Bij dit thema gaf de stichting de aanzet tot een fundamentele discussie: in hoeverre blokkeert hergebruik het streven naar afval-vermindering?

Door de Maatschappelijke Discussie over (kern)energie kwamen SME-activiteiten in een stroomversnelling. SME kwam onder meer voor de dag met een energie-discussiespel, waarin verschillende energiemogelijkheden vergeleken werden.

De oude tentoonstelling werd vervangen door een geheel nieuwe. 'Tegen de Stroom In' werd bekostigd door, of all people, het ministerie van Economische Zaken.

Dankzij het Prins Bernhard Fonds kon een nieuwe bus aangeschaft worden en zo rijdt SME nog immer lustig met haar energetische boodschap door het land. Inmiddels is het zonnewagentje al door een leger van wethouders, burgemeesters, gedeputeerden en voorzitters van schoolbesturen in werking gesteld.

OMGEVING EN ONTWIKKELING

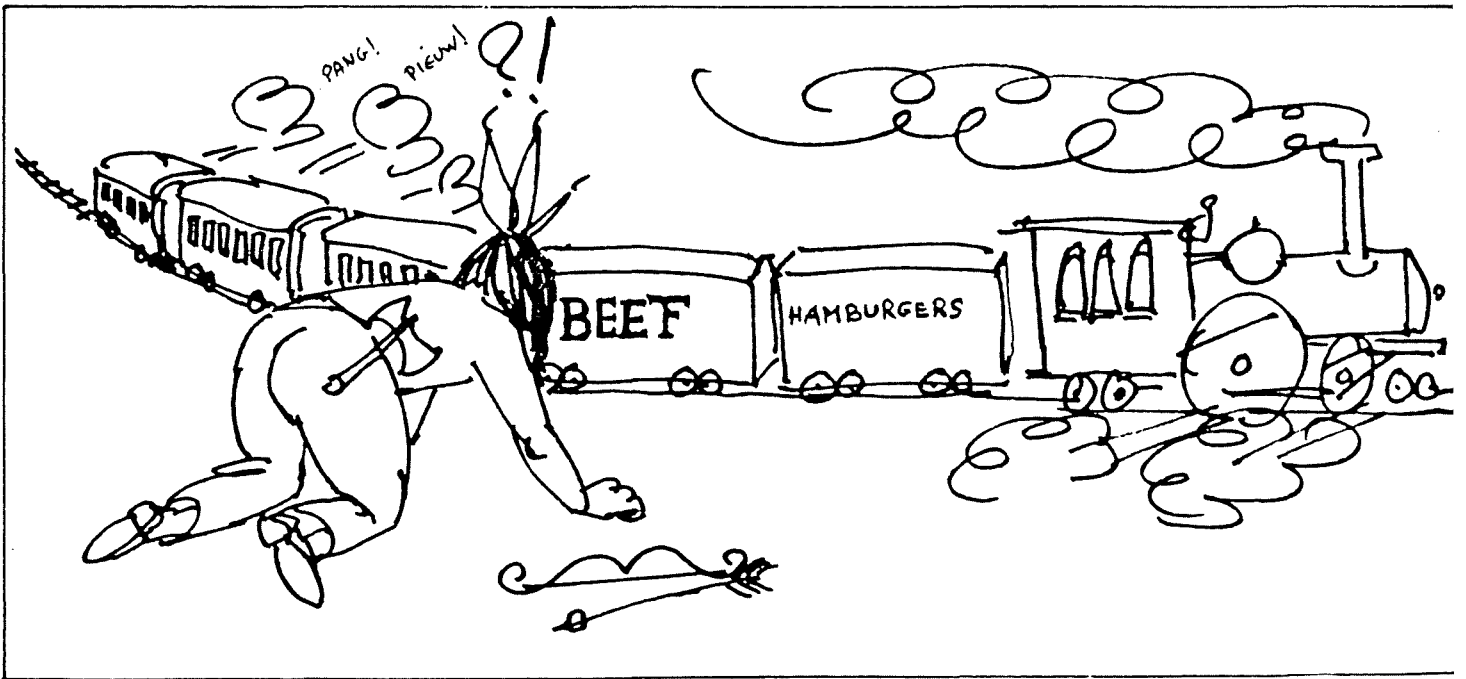
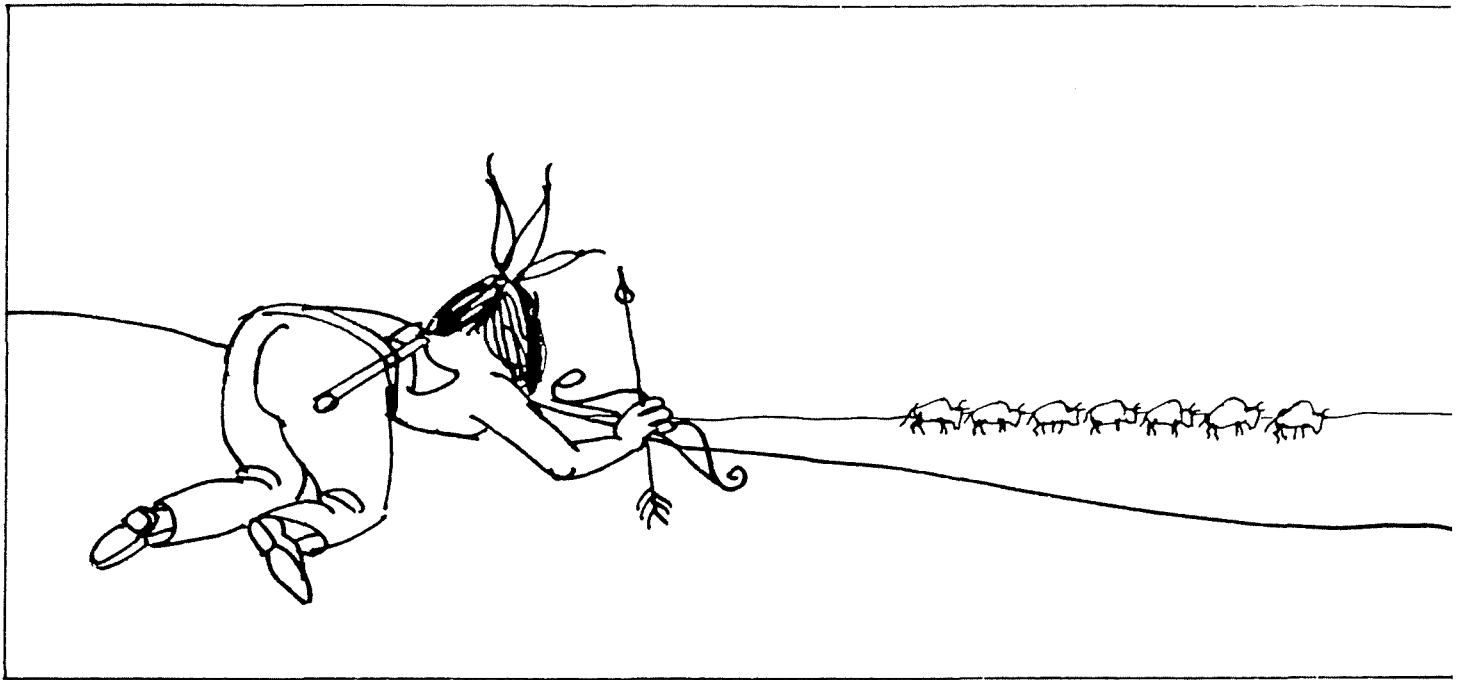
In 1983 betrok het toenmalige ministerie van CRM de stichting bij het project 'Natuur in de stedelijke omgeving'. Dankzij deze bemoeienis is SME er eindelijk toe gekomen iets van haar ideeën op het gebied van de omgevingseducatie te verwezenlijken. De laatste grote ontwikkeling is de uitgave van de lessen over energie en Derde Wereld, door Educaboek, onderdeel van het Kluwerconcern. Hiermee komt SME in het officiële schoolboekencircuit. Daarnaast is met enkele andere organisaties een groot leerplanontwikkelingsproject inzake milieuonderwijs opgezet. In toenemende mate verzorgt SME verder na- en bijscholingen van docenten. Met een eigen contactorgaan hoopt SME haar actieradius nog verder te vergroten en beter voeling te houden met haar achterban, de vaste afnemers en sympathisanten.

TOEKOMST

SME is een tweedelijns-organisatie, die materialen en cursussen aanbiedt voor milieu-educatie-kader, leerkrachten en vormingswerkers, voor gebruik in klas en vormingsgroep. Daarnaast staat zij vooraan in de discussie over natuur- en milieu-educatie en de visie-ontwikkeling op dat gebied. Als zodanig oefent zij ook werking uit op de natuur- en milieu-organisaties zélf en wordt zij gewaardeerd. Of lastig gevonden.

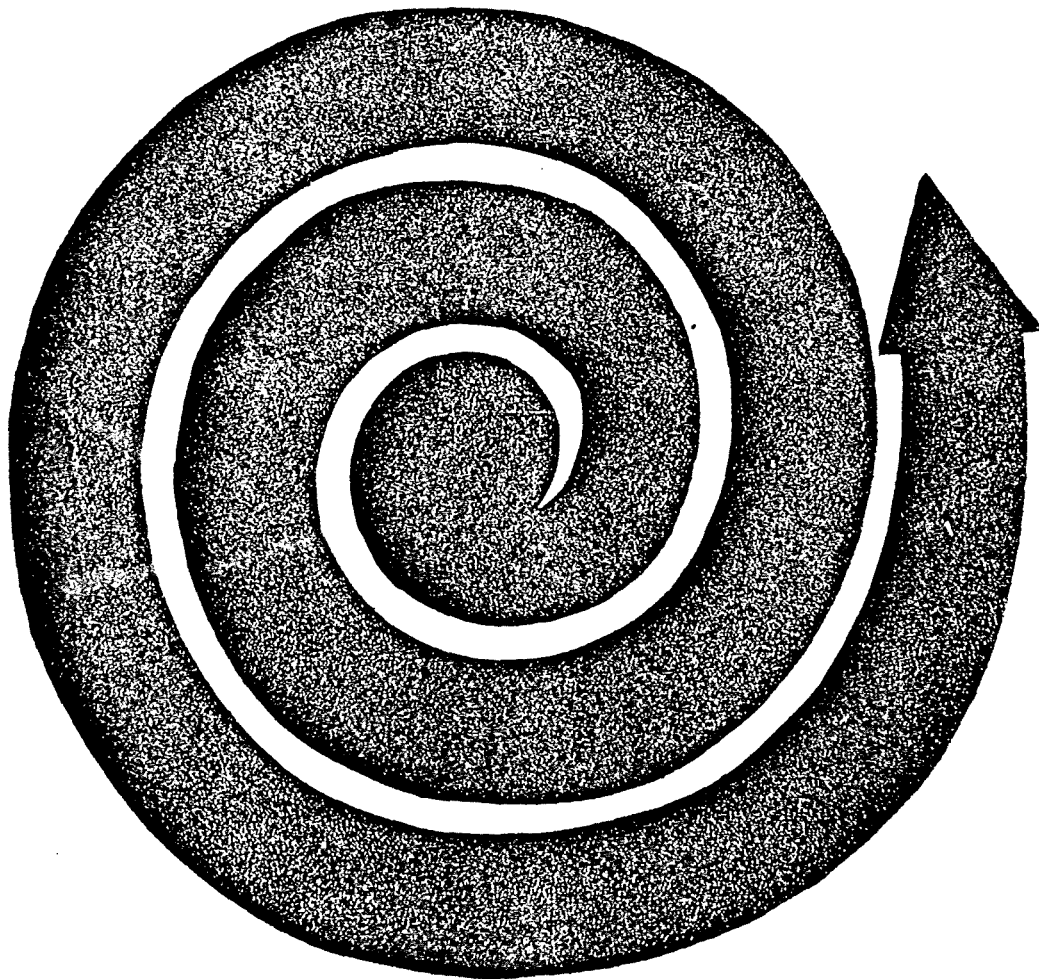
Op naar de volgende tien jaar.

Hopelijk als inspirerende en nuttige aangever en leuke lastpak.

Voorgeschiedenis en de eerste jaren

milieu & projekt

VOORGESCHIEDENIS EN DE EERSTE JAREN

INLEIDING

Tien jaar Stichting Milieu-Educatie betekende voor een kleine groep mensen jaren van hard werken om de bezorgdheid over de aftakeling van het milieu om te zetten in materiaal om anderen wakker te schudden.

Omstreeks 1970 werd men in Nederland door de Club van Rome, de opkomst van de kernenergie en de eerste duidelijke vervuilingsverschijnselen geconfronteerd met milieuproblemen. Het kwam hard aan; milieugroepen ontstonden, natuurorganisaties zochten naar mogelijkheden om het moeilijke maatschappelijke probleem in te passen bij het genieten van het natuurschoon en de overheid startte samen met deze organisaties een voorlichtingscampagne, waarbij het maatschappelijk aspect werd vermeden. Prikacties, affiches, stille tochten en overlevingsstrategieën kregen grote aandacht in de pers.

Maar na de grote golf van algemene onrust zocht men binnen de milieubeweging naar mogelijkheden om de aandacht vast te houden en om te zetten in activiteiten die ook op de lange termijn effect zouden kunnen hebben.

AKTIE STROHALM

Het was Aktie Strohalm die vanaf 1970 de milieuproblematiek in een maatschappelijk kader plaatste en daarbij de spanning tussen de korte en lange termijn-oplossingen in haar visie betrok. Strohalm bestond uit een groep vrijwilligers waarvan de deelnemers veelal ook actief waren in andere organisaties of bewegingen, zoals Kabouters, Dolle Mina, het vormingswerk en Kritische Leraren.

In de Paniekzaaier, een uitgave van de Kabouters van de Oranje Vrijstaat verzorgde de huidige voorzitter van de Stichting Milieu Educatie een cursus catastrofologie.

Een half jaar lang verscheen in 1971 dagelijks in het Vrije Volk een strip van Dol en Mina; een strip over emancipatie waarin ook veel aandacht werd besteed aan milieuzaken. Een aantal van die strips werd later gebundeld in een map die veel aftrek vond bij het onderwijs.

Bij het meer bekend worden van de milieuproblematiek ontstond ook vanuit het onderwijs de vraag naar lesmateriaal over dit onderwerp. Een aantal van de huidige SME medewerkers die in het begin van de zeventiger jaren actief waren in het milieu, kwamen oorspronkelijk voort uit het onderwijs of hadden daar veel mee te maken gehad. Dat betrof het basisonderwijs evenals het voortgezet en het universitair onderwijs.

Daardoor kon er in die tijd, ondersteund door het Utrechtse jongerencentrum De Kargadoor, door Strohalm ook ingesprongen worden op die toenemende vraag uit het onderwijs naar informatie, lesmateriaal en verdere ondersteuning over milieuproblematiek.

Basisscholen werden begeleid bij het opzetten van een milieu-project en men zocht naar een mogelijkheid om een wisselwerking tot stand te brengen tussen scholen die op dit gebied al activi-

teiten ontwikkeld hadden en scholen die vroegen om materiaal om iets dergelijks op te zetten.

Strohalm organiseerde een discussieweekend voor leerkrachten van het basisonderwijs en maakte vooraf een inventarisatie van milieu-activiteiten op scholen in het land. Er kwamen ruim honderd leerkrachten naar Utrecht en de activiteiten werden gebundeld in een scholingsmap voor leerkrachten, 'Milieu en Project' geheten.

UNIVERSITEITEN

Aan het eind van de zestiger jaren rommelde het reeds binnen de universiteiten. Bij enkele medewerkers van de Stichting bestond er al in die tijd behoefte om het milieu-aspect zoals dat aan de universiteiten belicht werd in een maatschappelijk kader te plaatsen. Dat gold met name het biologieonderwijs. Maar de universiteiten zelf waren niet voor die taak berekend. Toen de maatschappelijke aard van de milieuproblematiek plotseling sterk in de belangstelling kwam te staan, kon ook ingespeeld worden op universitaire activiteiten. Zowel op die, die de structuur of het onderwijs van de universiteit zelf betroffen als die, waarin de universitaire gemeenschap zich naar buiten manifesteerde. Van het eerste kunnen de discussies genoemd worden over 'milieukunde' en de opzet van Studium Generale, Biologie en Samenleving e.d. Het tweede geschiedde door mee te werken aan universitaire projectgroepen. Heel direct werd dat gerealiseerd door de samenwerking met de Utrechtse universiteit (bijvoorbeeld het Kromme Rijn project, een activiteit die sterk vanuit een holistische ecologie werd ontwikkeld). Maar veel contact heeft altijd bestaan met verwante activiteiten in andere plaatsen als Groningen, Nijmegen, Leiden, Amsterdam, Delft, Eindhoven en Wageningen. Dit betrof ondersteuning van activiteiten die daar plaats vonden; toelevering van materiaal voor tentoonstellingen, stands, het verzorgen van gastcolleges, het zitting nemen in forums en het schrijven van pre-adviezen.

HET BREDE PUBLIEK

Behalve uit het onderwijs kwamen er ook vanuit andere groeperingen vraag naar informatie over milieu, bijv. van politieke partijen, het vormingswerk, vrouwenorganisaties, kerkelijke groeperingen en zelfs van het leger.

Strohalm zag zichzelf niet alleen als actiegroep maar ook als vormingsgroep die aanzetten gaf tot het op gang helpen van plaatselijke groepen. Zij speelde in op wat er in het land leefde en probeerde binnen de natuurorganisaties het milieubehoud te koppelen aan maatschappelijke vraagstukken. Bij politieke organisaties probeerde zij juist ecologisch besef in samenhang met politieke vraagstukken te combineren.

De onderwerpen waar Aktie Strohalm brochures, affiches en pamfletten over maakte waren plastic, wasmiddelen, water-, bodem-, luchtverontreiniging, verkeer en landbouw, waarbij duidelijk de (negatieve) koppeling milieu - economische groei werd gelegd. Het consumentenboekje 'Gezin en Milieu' werd jarenlang vooral in marktkraampjes als warme broodjes aan het publiek verkocht.

VOORLICHTING OVER KERNENERGIE

Kernenergie werd in 1973 een hot item in Nederland. De snelle kweekreactor in Kalkar moest worden gebouwd. De Nederlandse regering inde daarvoor de benodigde gelden via een drie procentsheffing op de electriciteitsgelden van de gebruikers. De Gezamenlijke Electriciteitsbedrijven trokken miljoenen uit om de bevolking voor te lichten over kernenergie. De aanmoedigende woorden om steeds meer electriciteit te gebruiken en de daaraan gekoppelde veronderstelling dat kernenergie de enige en juiste oplossing zou zijn voor het energieprobleem gaf stof genoeg voor tegeninformatie.

Op de Nationale Onderwijs Tentoonstelling (NOT) van 1974 hadden de Electriciteitsbedrijven het voornemen met een kapitale voorlichtingsstand over kernenergie te verschijnen. Dat was reden voor een aantal mensen van Aktie Strohalm om de toenmalige PvdA-minister van Onderwijs tijdens een verkiezingsbijeenkomst te interpellieren over deze eenzijdige voorlichting naar het onderwijs.

De uitspraak: 'Een oordeel kun je alleen maar vellen als je de zaak van meerdere kanten hebt bekeken', werd gewaardeerd. De Minister zegde een kleine subsidie toe en samen met mensen van de Stop Kalkar beweging en enkele leerkrachten werd in snel tempo een kleine expositie voor de NOT samengesteld, bestaande uit tien borden, een diaserie en wat foldermateriaal.

Uit dit initiatief werd het idee geboren een permanent rondreizende tentoonstelling over energie te ontwikkelen. Als doelgroep werd vooral aan het onderwijs gedacht.

Een jaar later, mei 1975 opende minister Trip van Wetenschapsbeleid deze expositie in de Buurkerk in Utrecht en stelde f 25.000,-- ter beschikking.

De initiatiefnemers van de tentoonstelling, voor een deel afkomstig uit de actiewereld, zochten naar een vertrouwenwekkender image naar de scholen toe. Zij verruilden hun spijkerbroeken voor een net pak, togen naar de notaris en de Stichting Milieu-Educatie werd een feit.

ENERGIE EDUCATIEF

Het eerste anderhalf jaar reisde deze tentoonstelling - 'Energie Educatief' - onder grote belangstelling naar drie en twintig grote en kleinere plaatsen in Nederland. De begeleider van de expositie, die dagelijks een serie rondleidingen voor schoolklassen verzorgde, bouwde elke veertien dagen en soms zelfs elke week de hele zaak weer op, verkocht nog uit een uitgebreide verkoopstand en reed en verzorgde de tweedehands bus waar alles mee verplaatst werd.

In de loop van de jaren is er veel bijgebouwd en verbeterd aan de tentoonstelling. Vooral de alternatieve energie, waarvoor in ons land opnieuw de belangstelling ontwaakte, kreeg uitgebreide aandacht. Samen met een technische school werd een wagentje op zonne-energie gebouwd, dat zelfs met bewolkt weer op vele schoolpleinen heeft rondgereden.

Binnen de Stichting Milieu-Educatie bestond de wens om behalve met het onderwerp energie ook andere aspecten van de milieu-problematiek voor het onderwijs als thema uit te werken. Men speelde zelfs met de gedachte om samen met andere organisaties een landelijk centrum voor milieu-educatie te ontwikkelen. Toen er in de gemeente Utrecht een bestemming werd gezocht voor het landgoed Amelisweerd, ontwierp SME een plan om het gebouw en het omliggende park een natuur- en milieu-educatieve bestemming te geven. We praten hier over 1978. Het boekje werd naar de organisaties en andere belanghebbende instanties gestuurd. Amelisweerd werd uiteindelijk weggegeven aan de krakers, die het gebouw al eerder hadden behoeft voor totale ondergang.

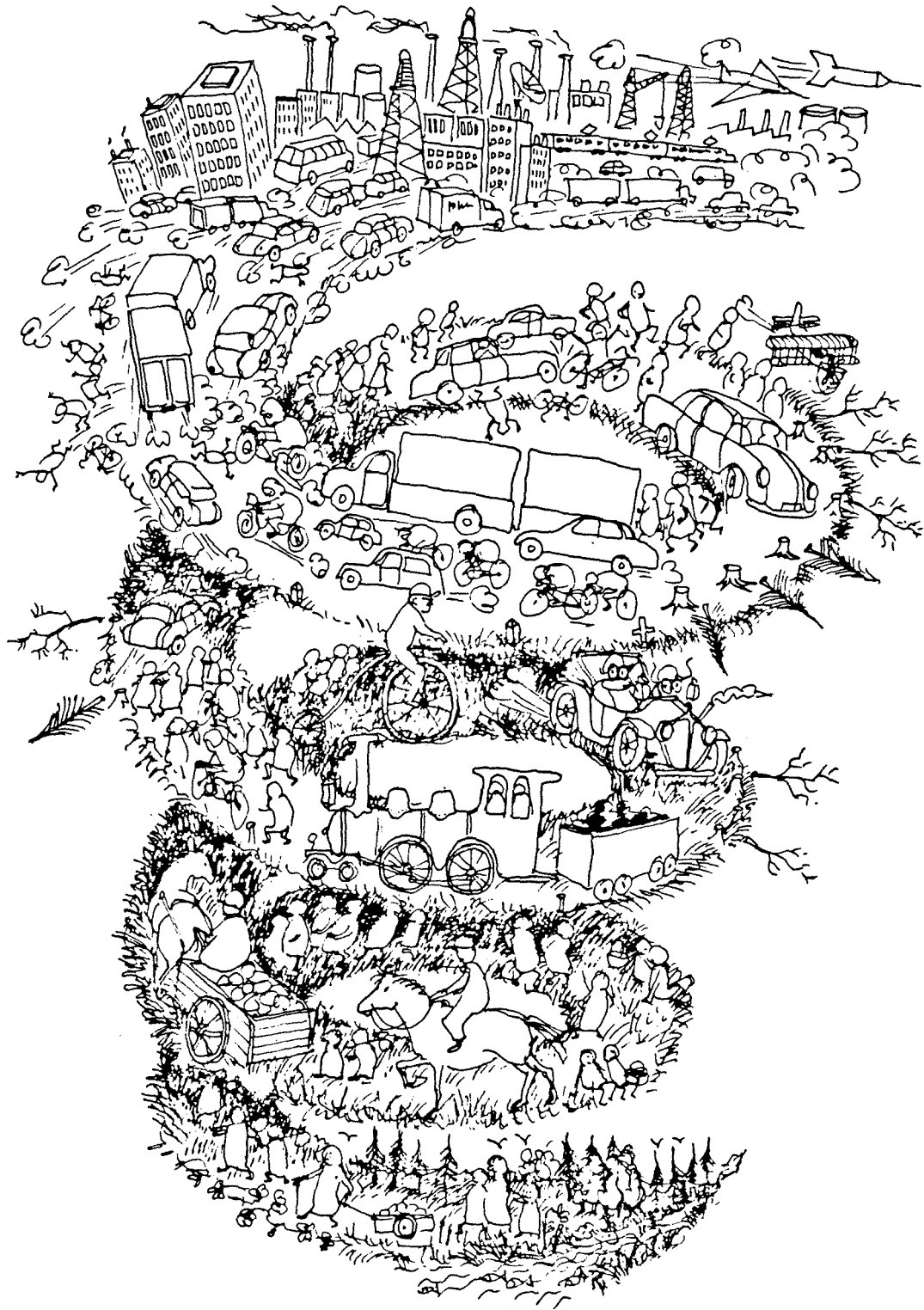
STREVEN NAAR SAMENWERKING

De behoefte van diverse natuur- en milieuorganisaties om te zoeken naar een vorm van verdere samenwerking werd sterker. Dat kwam ondermeer doordat elke organisatie overstelpt werd met vragen om informatie en lesmateriaal. Ook ontstond er een behoefte aan uitwisseling over de vraag: Wat is milieu-educatie nu eigenlijk?. Het was immers een nieuw terrein en iedereen probeerde maar wat. Dit werd nog versterkt door het feit dat al deze organisaties in meer of mindere mate afhankelijk waren van overheids gelden. De ministeries van CRM en VOMIL hadden de particuliere natuur- en milieuorganisaties op hun begroting staan. Men zag een samenwerkingsverband als een mogelijkheid de milieu-educatie in Nederland uit te breiden en te verbeteren met behulp van meer overheids geld. In overleg met de ministeries kwam men tot overeenstemming. Er werd geld beschikbaar gesteld, alleen door het ministerie van VROM, voor een drie jaar durend gezamenlijk project over afval. Daarmee zouden de organisaties het bewijs kunnen gaan leveren dat samenwerking zo vruchtbaar is dat een gezamenlijk landelijk centrum een logisch vervolg wordt. Als ondersteuning van het project over afval werd het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Educatie in Amsterdam gevestigd.

ERKENNING

Tegelijkertijd kreeg de Stichting een extra formatieplaats om materiaal voor afval-educatie te vervaardigen. Tevens was SME al lid geworden van het Landelijk Milieu Overleg, een platform van de grote natuur- en milieuorganisaties. De subsidiëring door het ministerie kwam wel eens in de verdrukking. Toen dat SME eens in te grote moeilijkheden had gebracht en zij bij collega-organisaties aan de alarmbel trok, sprongen deze haar bij; drongen er bij het ministerie van VOMIL op aan SME in de kring van vaste gesubsidiëerden op te nemen en nodigden SME uit om deel te nemen aan het LMO. Over solidariteit gesproken! En een warme erkenning van het pionierswerk van de Stichting.

Ontwikkeling van denken en aanpak

ONTWIKKELING VAN DENKEN EN AANPAK

ONDERDEEL VAN EEN BEWEGING IN DE TIJD

Vaak, als wij aan het herdenken slaan, wordt hulde gebracht aan personen die zich bij een ontwikkeling verdienstelijk hebben gemaakt. Natuurlijk heeft dat iets erg aardigs in zich, wat wij niet zomaar zouden willen afschaffen. Maar diep in ons hart voelen wij toch altijd wel min of meer, dat het eigenlijk over andere dingen gaat. Wij begrijpen, dat al die activiteiten onderdeel zijn van een stroom van de tijd, waarbinnen de gevierde persoon ook niet meer is dan een incident. Hij deed toevallig net datgene waarvan wij later kunnen vaststellen, dat het in die stroom paste, en dat, als hij het niet gedaan zou hebben, er altijd wel iemand anders was opgestaan om precies hetzelfde te doen. Zo is het ook met de Stichting Milieu-Educatie. Het feit dat zij tien jaar geleden werd opgericht is op zich niets bijzonders. Wat wel bijzonder is, dat is datgene wat tien jaar geleden kennelijk in de lucht hing en waarvan het ontstaan van de Stichting een symptoom is; iets wat in de verdere ontwikkeling van de milieu-educatie ook goed te merken is. Wat is dan die ontwikkeling, waarvoor de SME in de bres meende te moeten springen? Wel, kort samengevat zouden wij het kunnen omschrijven als de verbintenis tussen een maatschappelijk veranderde opvatting over de milieuproblematiek en de activiteit van educatie. Beide velden bestonden voordien, maar de verbintenis ertussen had eigenlijk nooit op een bevredigende manier plaatsgevonden. Maatschappij-filosofen en geëngageerde milieu-activisten wisten wel te vertellen, dat milieuproblemen eigenlijk maatschappelijke problemen waren, waarvoor een beroep op de 'mentaliteit' van de mensen niet voldoende was, maar de stukken die zij daarover schreven stonden mijlenver af van de mensen die het allemaal aanging. Educatie over het natuurlijke milieu vond óók al lang plaats, en vele educatoren wisten eigenlijk ook wel, dat het in wezen om een maatschappelijke problematiek ging; maar als er dan materiaal moest komen dat daar op een concrete manier op inging, wist men eigenlijk niet goed, hoe daaraan vorm te geven.

MILIEU-EDUCATIE

Het was inderdaad de "stroom van de tijd" die deze twee velden bij elkaar bracht en de SME heeft doen ontstaan. Met name het Kalkarproject en de perikelen rond de drie kerncentrales die er zouden moeten verrijzen speelden daar een rol in. Telkens weer bleek daarbij dat de manier waarop mensen in de discussie daarover werden betrokken, tekortschoot. Men beperkte zich tot een soort technische voorlichting en beschouwde die als objectief en waardevrij. De tentoonstelling "Energie-Educatief", de eerste activiteit van de Stichting, probeerde de maatschappelijke achtergronden bloot te leggen, het "waarom" dus eigenlijk van de kernenergie.

Hieruit bleek, hoe vooringenomen, en dus hoe subjectief de technische voorlichting in feite was. Alle motieven die tot een zekere aanpak leidden, waren niet ter discussie gesteld, terwijl het daar juist eigenlijk om ging! In een nota, geschreven in november 1976 is het uitgangspunt van de Stichting verduidelijkt. Enkele stellingen uit deze nota luiden kort samengevat:

- Milieuproblemen zullen nooit kunnen worden opgelost door alleen naar het milieu te kijken. Het gaat om inzicht in maatschappelijke krachten.
- Maar natuur en milieu zijn wel goede middelen tot sociale emancipatie.
- Deze opvatting is evenmin neutraal als de gangbare technische voorlichting.
- Natuureducatie zoals wij die tot nu toe kennen maakt die stap óók niet. Zij is op zich best nuttig, maar er is iets nieuws nodig.

In het stuk is veel aandacht besteed aan de vraag wat "objectieve voorlichting" eigenlijk is. Dat was ook hard nodig, want in die tijd werd iemand die de waardevrijheid van de erkende instituten in twijfel trok al gauw voor "communist" of iets nog veel ergers uitgemaakt en het was terecht, dat je je tegenspel daartegen baseerde op goede argumenten. En wanneer kon een uitspraak als een argument gelden, als iets dus waar men rekening mee had te houden, ook als men er niet zo van gediend was?

Het uitgangspunt van SME, dat met deze omschrijving wel min of meer is aangegeven bleek bij nader inzien toch niet zo erg eenvoudig in concrete daden om te zetten. Het werd daarom begrijpelijk waarom men in het verleden deze zaken enigszins had laten liggen.

Eén van de belangrijkste problemen was nl. het volgende:

Wie er vanuitgaat, dat milieuproblemen afgeleiden zijn van maatschappelijke processen, kan niet meer volstaan met het kijken naar de milieuproblemen zélf. Hij zal zijn perspectieven tot handelen moeten ontleenen aan een maatschappelijke analyse, veel meer dan aan kennis van het onderwerp.

Maar wat is een maatschappelijke analyse? De maatschappij zit zo ingewikkeld in elkaar, en alle dingen werken daarin zo met elkaar samen, dat je er nooit op uitgekeken raakt. Dat houdt in, dat wij allemaal rondlopen met een meer of minder uitgewerkte, maar altijd aanvechtbare opvatting over datgene wat er gebeuren moet en dus ook over de manieren waarop wij educatie willen bedrijven. De kracht die je als organisatie hebt, ontleen je aan een consensus van meningen. Naast verschillen van inzicht ben je het met elkaar op een groot aantal punten eens, en het zijn déze punten waarin je de inspiratie vindt om materialen te gaan ontwikkelen. Door onderlinge discussie en interne scholing probeer je deze consensus zo groot mogelijk te maken, maar het blijft daarbij altijd een probleem, hoe je goede en slechte argumenten van elkaar probeert te scheiden, de verworven inzichten niet te gauw prijsgeeft, maar aan de andere kant nieuwe medewerkers niet al bij voorbaat afschrikt door zo op je verleden te blijven hangen.

SCHOLING EN VERNIEUWING

Dit alles wil natuurlijk niet zeggen, dat SME geen vernieuwing zou kunnen verdragen. De wens is juist het omgekeerde. Tien jaar geleden speelde zij een voortrekkersrol in de milieubeweging en tot op de dag van vandaag wil zij die pretentie bewaren. De interne structuur kent veel waarde toe aan het instituut van de scholing. Daaronder wordt de constante discussie verstaan over de eigen visie op milieuproblemen en over de manier waarop deze in educatie aan de orde kan worden gesteld. Hier, in deze scholing, vinden de abstracte discussies plaats over de rol van energie in de maatschappij, over de voor- en nadelen van de kleine stapjes-strategie of over de geïntegreerde doelgroepenbenadering. Hier worden ook de projecten kritisch besproken, zowel van tevoren als na beëindiging. Hier vormt zich datgene, wat wij als het eigene van SME kunnen beschouwen en wat haar plaats rechtvaardigt tussen andere organisaties. De structuur bestaat nu enige tijd en het lijkt allemaal aardig te lukken, al valt natuurlijk nooit te voorkomen, dat sommige mensen vaker aan het woord zijn dan anderen.

In ieder geval kunnen wij vaststellen, dat SME verandert. De grondstelling, waarmee zij tien jaar geleden is begonnen, is hetzelfde gebleven: nog steeds is het haar te doen om de maatschappelijke achtergronden van de milieuproblematiek. Maar, er zijn toch duidelijke verschilpunten aan te wijzen ten opzichte van tien jaar geleden. Op de eerste plaats kunnen wij constateren, dat de analyse zich verder ontwikkeld heeft. Zo staat bijvoorbeeld de relatie tussen de "sturende" en de "volgende" krachten ons beter voor de geest, dus hoe vanuit bepaalde handelwijzen in het maatschappelijk verkeer allerlei andere, niet bedoelde effecten te constateren zijn. Het tekent de samenhang tussen economische, ecologische en sociale verschijnselen. Een ander punt, dat wij ons beter bewust zijn geworden, is de relatie met de Derde Wereldproblematiek. Het is met name het project "Energiebalans" geweest, dat ons op dit spoor heeft gezet. Het voert hier te ver om de relatie uit de doeken te doen, maar het gebruik van de termen "over- en onderontwikkeling" mag misschien een beetje duidelijk maken in welke richting wij het willen zoeken.

Belangrijker dan een verder uitgewerkte analyse is het misschien wel, dat wij ons ook meer zijn gaan bekommeren om de weg die de maatschappij zal hebben te gaan, wil zij haar evenwicht met de natuur hervinden, en vooral, in hoeverre mensen in hun individuele bestaan daaraan kunnen bijdragen. De gedachte, dat alle kleine veranderingetjes stapjes op een verkeerde weg zijn, doodt wel ieder initiatief, en de conclusie, dat de hele economische structuur veranderen moet, klinkt erg ferm, maar je doet er weinig mee. Hoe kun je beide uitersten verzoenen? Ons huidige standpunt is, dat wij de technische ontwikkeling en de aandacht voor nieuwe of oude levensstijlen niet moeten frustreren. Zij hebben allemaal hun functie en zijn allemaal nodig, mits zij worden gezien in een perspectief van de lange termijn. Dát bepaalt onze keuzen in het grote veld van mogelijkheden, en dat bepaalt ook, hoe nieuwe ontwikkelingen uit oude

kunnen voortkomen. Het is op dit punt, dat de milieu-educatie een wezenlijke bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van de "scenario's", waarmee men op allerlei plaatsen probeert om een antwoord te vinden op de vraag hoe het verder moet.

UITGANGSPUNTEN VOOR MILIEU-EDUCATIE

Een ander veld, waarin de aandacht van SME sinds haar bestaan sterk gewijzigd is, is het terrein van de educatie zelf. Wat wisten wij van educatie in die woelige tijden, dat wij voor deze strategie kozen? Het zijn de grote wereldproblemen die ons op strikt logische gronden tot de educatie hebben gebracht en die dat nog steeds doen. Wij vragen niet in de eerste plaats naar de "leerbehoefte" van mensen, of naar de manieren waarop zelfontplooiing het beste tot haar recht kan komen. Wij ervaren dat in de wereld grote dingen moeten veranderen, en dat dat zonder educatie niet mogelijk is. De vraag is, hoe wij dit verhaal het beste kwijt kunnen.

Een logische reactie daarop is, dat je overal en aan iedereen gaat vertellen, wat je bezielt. Zo zien wij, dat in heel veel door SME geproduceerd materiaal iedere keer weer die maatschappelijke analyse aan de orde kwam, de ene keer heel serieus, de andere keer frivol, een derde keer gesimplificeerd. Zo langzamerhand hebben wij leren begrijpen, dat dat niet goed is. Je loopt het gevaar een beetje het mannetje "Nowhereman" uit het bekende Beatle-filmpje Yellow Submarine te worden, het mannetje dat constant staat te pochen in een lege ruimte, waar niemand is om naar hem te luisteren. Het gaat er ook niet om mensen je eigen analyse op te dringen. Immers, ook die is aanvechtbaar en onvolledig. Wat wij bij educatie wel van mensen mogen verwachten is, dat zij op een "geïntegreerde wijze" leren denken, de dingen om hen heen in een onderling verband weten te plaatsen. Dát kan hen kritisch maken tegenover de ontwikkelingen van de maatschappij. Het feit, dat zij zo weinig doen is zorgelijker dan het feit, dat zij sommige dingen anders ervaren dan wij. Het is onze overtuiging, dat de kiem van dit onvermogen al op zeer jeugdige leeftijd gelegd wordt, een leeftijd waarop van analyse nog geen sprake is.

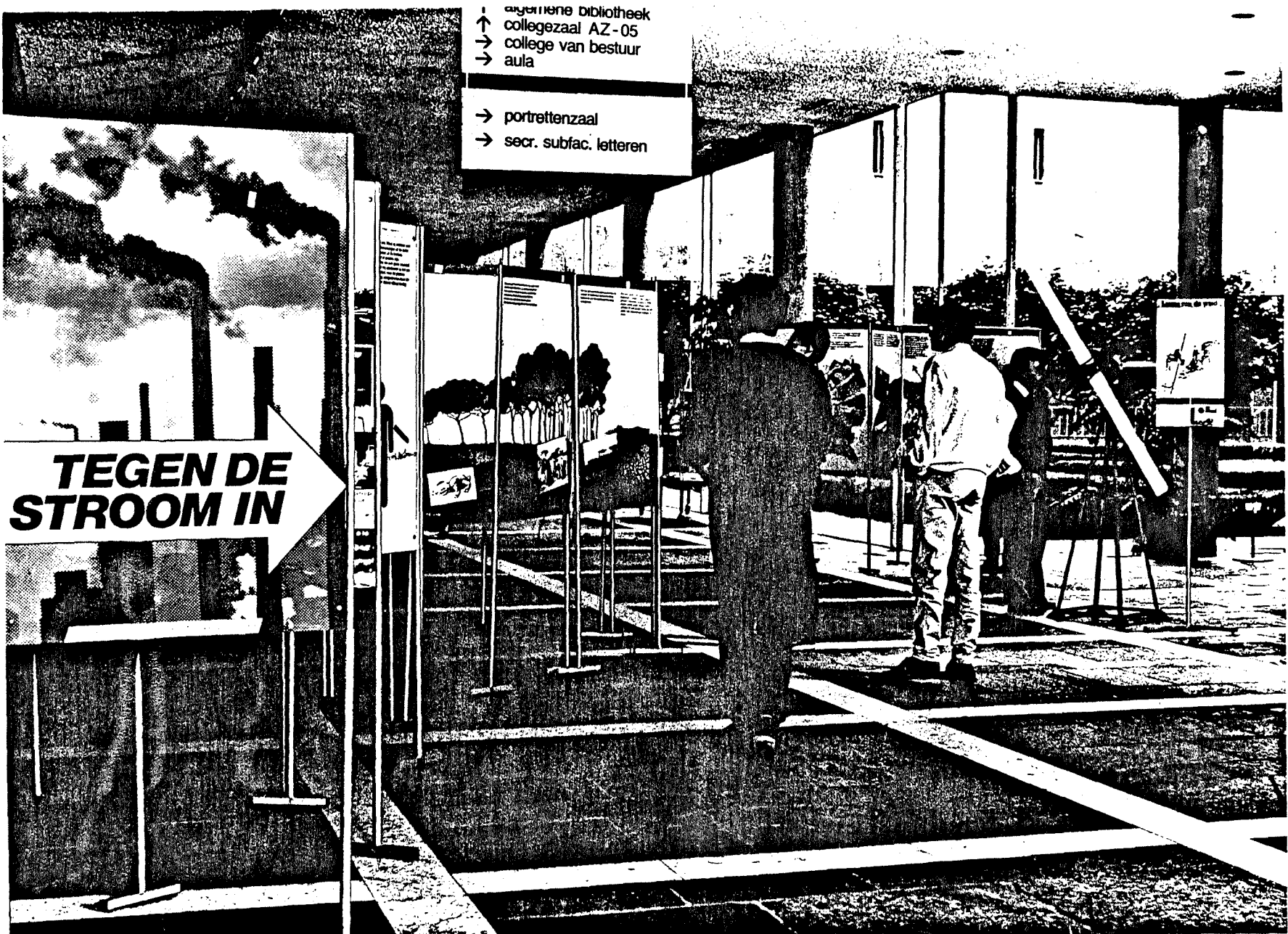
Deze overweging heeft ons tot de volgende vierdeling geleid:

1. Als de wereld veranderen moet, en als die verandering door de mensen gedragen wordt, moet een "World Conservation Strategy" worden ontwikkeld, waarin iedereen een groot deel van zijn visie kan terug vinden.
2. Zo'n visie steunt op een geïntegreerd wereldbeeld, waarin alle grote thema's als honger, milieu, wapenning en economie betrokken zijn. Dit is de fase van de analyse, waar SME van oudsher veel waarde aan hecht.
3. Het vormen van zo'n beeld vereist, dat mensen geïntegreerd kunnen denken. Dat wil zeggen dat zij bij álles waarmee zij geconfronteerd worden, ervaren hoe dit onderdeel is van een totaal, waarvan het niet los kan worden gezien.
4. Zulk een denken kan alleen gebaseerd zijn op gevoel voor de allesomvattendheid van de dingen, dat wil zeggen de erkenning

dat mensen een deel zijn van de natuur, dat zij hun afhankelijkheid ervan erkennen en dat zij daarin de eigen waarde van de natuur ervaren, los van elk menselijk streven.

Educatieve processen zullen zich in een omgekeerde weg moeten bewegen: van aandacht naar een manier van denken; van een manier van denken naar een opvatting over de wereld en vandaar naar een idee, hoe het ook anders zou kunnen. Al die stappen zijn even belangrijk, en in onze materialen zullen wij nu eens op het ene, dan weer op het andere de nadruk moeten leggen. Het is hier niet de plaats om uit te leggen, hoe wij ons dit alles voorstellen om uit te werken. Maar dat dat geen eenvoudige kwestie is, zal iedereen begrijpen. De vier stappen: aandacht, manier van denken, analyse en oplossing van problemen gaan immers altijd samen; zij vormen een ingewikkeld geheel, dat door iedereen weer anders ervaren wordt. Een weg daarin te vinden, dat is de uitdaging waarvoor SME zich vandaag gesteld ziet. Maar er zijn verschillende redenen te noemen, waarom dit werk kans van slagen heeft. Ook buiten SME zien wij, hoe ontwikkelingen gaande zijn, waarin de verbinding tussen een individu-gerichte en een maatschappij-gerichte educatie wordt nagestreefd. Met name in de kringen die voortkomen uit de "natuurbeschermingseducatie" zien wij hoe naar zo'n integratie gezocht wordt. Dat is heel belangrijk, want het geeft ons de mogelijkheid om body te geven aan het praten over een nieuwe maatschappij: er zijn concrete thema's aan te geven, waarop maatschappij-gerichte educatie mogelijk is, en er bestaan mensen die men daarop aanspreken kan.

Nog steeds verandert SME. Niettegenstaande - misschien wel dankzij - de zekerheid over een aantal uitgangspunten blijven wij de weg van de "opbouwende twijfel" bewandelen om een milieu-educatie in Nederland te helpen ontwikkelen. Dat is bescheidener dan te vertellen hoe het nu verder moet. Maar het rechtvaardigt wel haar plaats in het geheel van de milieu-educatie. En het is inderdaad, met alle dank en respect voor degenen die het vorm hebben proberen te geven, als een onderdeel in de "stroom van de tijd", zij het dan naar onze mening wél als een onmisbaar onderdeel!

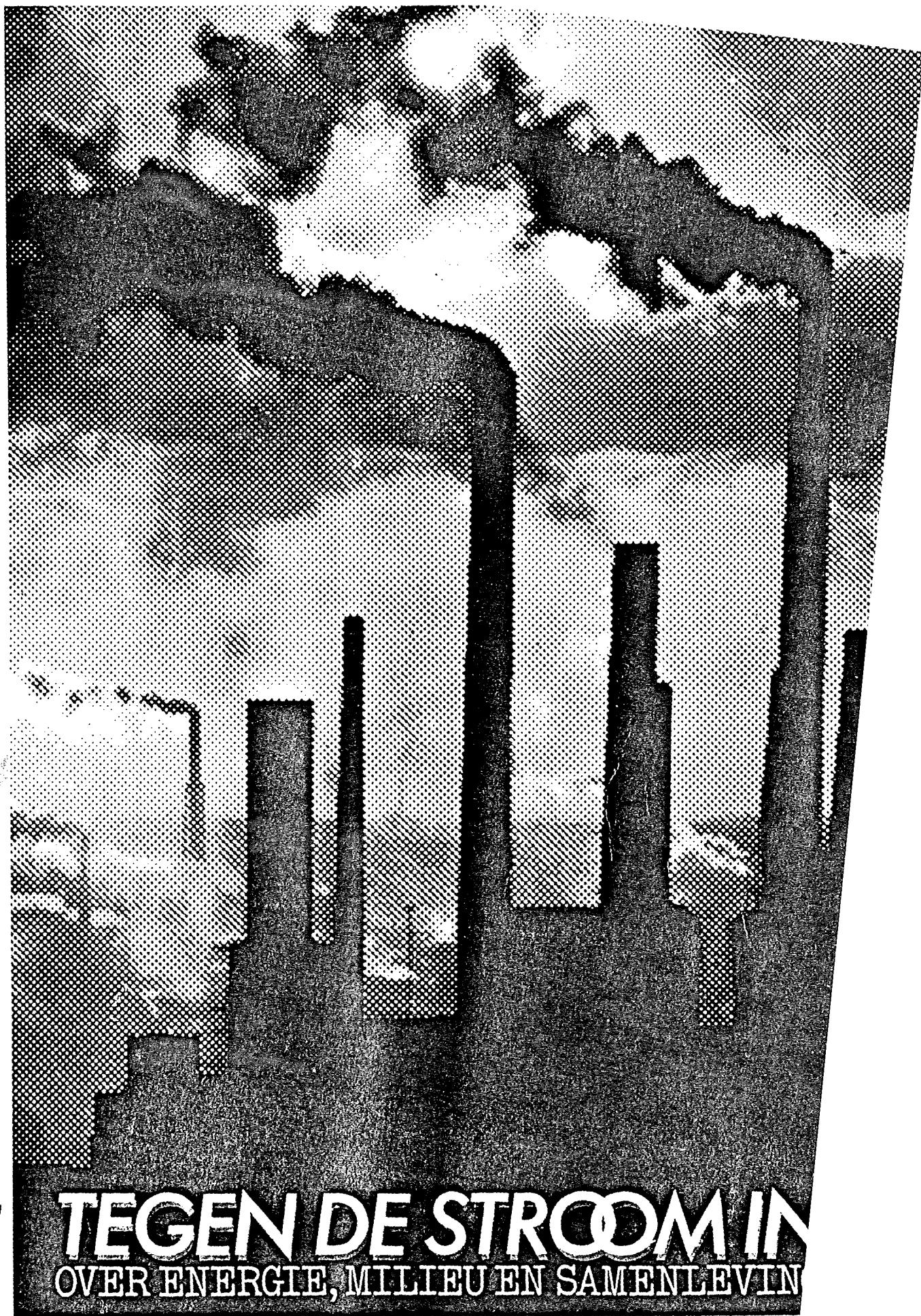

**TEGEN DE
STROOM IN**

↑ algemene bibliotheek
→ collegezaal AZ-05
→ college van bestuur
→ aula

→ portrettenzaal
→ secr. subfac. letteren

De energie-tentoonstellingen

TEGEN DE STROOM IN

OVER ENERGIE, MILIEU EN SAMENLEVEN

DE ENERGIETENTOONSTELLINGEN

In de tien jaar dat de Stichting Milieu-Educatie nu bestaat heeft zij een tweetal rondreizende tentoonstellingen over de energieproblematiek ontwikkeld en beheerd. Allereerst was dat de tentoonstelling "Energie Edukatief". Deze tentoonstelling werd opgevolgd door "Tegen de Stroom in".

ENERGIE EDUKATIEF

De ontwikkeling van deze rondreizende energietentoonstelling in 1975 vormde in feite de aanleiding tot de oprichting van de SME. In de eerste jaren was het beheer van deze tentoonstelling dan ook het enige project van SME. Maar ook daarna is zij nog lange tijd het visitekaartje van SME geweest. Het was de bedoeling om met deze tentoonstelling een tegenwicht te bieden aan de nogal eenzijdige informatievoorziening van de kant van de electriciteitsproducenten. In die tijd speelde de overheid met plannen om drie nieuwe kerncentrales te bouwen. In de toenmalige informatievoorziening, die voornamelijk door de pro-kernenergielobby werd verzorgd, werden de nadelen, die aan de toepassing van kernenergie kleefden, onderbelicht. Op basis van dit feit vroeg en kreeg SME een kleine subsidie van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne voor het maken van een tentoonstelling, waarin die nadelen beter werden belicht.

In de tentoonstelling Energie Edukatief werd de kernenergieproblematiek verbreed en het gehele energieprobleem aan de orde gesteld. Zo werd ingegaan op het uitgeput raken van energie- en grondstoffen en het zoeken naar alternatieve energiebronnen.

De tentoonstelling voorzag in een enorme behoefte. Tussen 1975 en 1983 is zij in tal van plaatsen opgesteld (zie bijlage). Dat ging vaak in samenwerking met plaatselijke energiecomité's. Ook werd de tentoonstelling wel op scholen uitgenodigd, bijvoorbeeld in het kader van een energieweek of energieproject.

In alle gevallen leverde SME de tentoonstelling met begeleiding en zorgde een plaatselijk comité of een school voor ruimte en publiciteit.

Hoewel de tentoonstelling tot en met 1982 een veelgevraagd object was, bleek ze duidelijk aan vervanging toe. Begin 1983 werd "Tegen de stroom in" de opvolger van Energie Edukatief.

TEGEN DE STROOM IN

Dankzij financiële bijdragen van het Ministerie van Economische Zaken en de Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid werd de Stichting Milieu Educatie in staat gesteld deze tentoonstelling professioneel vorm te geven.

In tegenstelling tot Energie Edukatief, waarin de kernenergieproblematiek een centrale plaats had, gaat TSI meer over de energieproblematiek in het algemeen. De milieu-aspecten ervan worden belicht vanuit een ecologische invalshoek en de maatschappelijke aspecten eerst vanuit een historische invalshoek en daarna wordt ingegaan op de maatschappelijke actualiteit.

De opening van TSI, die plaatsvond in Wageningen, viel samen met de start van de informatiefase van de Maatschappelijke Discussie Energiebeleid. Tot aan het najaar van 1983 reisde de tentoonstelling vervolgens rond in het kader van deze informatiefase. In samenwerking met plaatselijke afdelingen van de Werkgroep Energie Diskussie werden tal van voorlichtingsprojecten georganiseerd. De werkwijze was identiek aan die welke gehanteerd werd bij Energie Edukatief: SME stelde haar tentoonstelling met begeleiding ter beschikking en de plaatselijke groepen verzorgden ruimte, publiciteit en bemensing tijdens openingstijden.

Met ingang van 1 januari 1984 werd TSI onderdeel van het door het Ministerie van VROM gesubsidiëerde ondersteuningsproject Milieu en Energie. In dit project ondersteunt een aantal landelijke milieu-organisaties plaatselijke groepen op het terrein van plaatselijke beleidsbeïnvloeding en educatie en voorlichting. SME beperkt zich met het beschikbaar stellen van TSI aan plaatselijke groepen tot het laatste. Wederom werd een groot aantal plaatsen bezocht. Met de start van het ondersteuningsproject Milieu en Energie veranderde ook de werkwijze rond TSI ingrijpend. Tot dan lag het zwaartepunt van de begeleiding tijdens de uitvoering van een voorlichtingsproject. De begeleider reisde met de tentoonstelling mee en gaf rondleidingen aan de tentoonstelling bezoekende groepen. In de huidige begeleiding ligt het accent meer op de voorbereiding van een plaatselijk voorlichtingsproject. De begeleider bezoekt de voorbereidingsvergaderingen van de organiserende groep. In die vergaderingen komen zowel de inhoud als de organisatorische aspecten van de tentoonstelling aan de orde. De voorbereiding is erop gericht dat de organiserende groep tijdens de uitvoering zelf bezoekende groepen rondleiden. De veranderde werkwijze blijkt succesvol. Deze manier van werken levert niet alleen een goed resultaat op tijdens de uitvoering van het tentoonstellingsproject, maar zorgt er ook voor dat de groep een aantal vaardigheden op gebied van voorlichting en educatie rijker is.

Het zag er even naar uit dat de belangstelling voor energie, na de BMD en vanwege de kruisraketten, enigszins zou vermindern, maar de kernenergieke plannen van de huidige regering zorgden voor het tegendeel. Bovendien blijkt de tentoonstelling een goed middel ter verdieping van de educatie en voorlichting rond het thema Zure Regen.

Bijlage

OVERZICHT STANDPLAATSEN TENTOONSTELLING

1975:

Arnhem, Utrecht, Hilversum, Den Bosch, Middelburg, Sneek,
Tilburg, Enschede, Boxmeer, Mook, Brussel, Haarlem.

1976:

Zeebrugge, Heemskerk, Venlo, Stadskanaal, Zutphen, Brugge,
Lisse, Utrecht, Nijmegen, Schaesbergen, Helmond, Delft,
Zeebrugge, Venray, Hazerswoude, Vlaardingen, Aalsmeer, Hoorn,
IJsselstein, Zevenaar, Terneuzen, Pieterburen.

1977:

Ruurlo, Dodewaard, Alphen a/d Rijn, Almelo, Schiedam, Zeist,
Heemskerk, Groningen, Hilversum, Borger, Roosendaal, Utrecht,
Emmeloord, Leeuwarden, Amsterdam.

1978:

Vlagtwedde, Deventer, Middenmeer, Gendt, Emmen, Roden, Leeu-
warden, Epe, Rheden, Meppel, Wolvega, Groningen, Elst, Kampen,
Winterswijk.

1979:

Zuidwolde, Joure, Uithoorn, Eersel, Roosendaal, Bakkum,
Hoogenveen, Stadskanaal, Heerlen, Zutphen, Heemskerk, Harder-
wijk, Lisse, Wijster, Elst.

1980:

Utrecht, Bilthoven, Rolde, Almére, Assen, Paterswolde, Borssele,
Goirle, Steenwijkerwold, Terschelling: Lies, Annen, Flevoland,
Venray, Schoonoord, Haaksbergen, Nijkerk, Eindhoven.

1981:

Valkenswaard, Heemstede, Vlagtwedde, Deventer, Dordrecht,
Beverwijk, Drachten, Amersfoort, Apeldoorn, Leidschendam,
Steenwijkerwold, Beverwijk, Monnickendam, Haren.

1982:

Wageningen, Tuitjenhorn, Franeker, Den Haag, Utrecht, Etten
Leur, De Bilt, Oudewater, Wijchen, Schagen, Emmen, Gavere
(België), Baarn, Ermelo, Lelystad.

1983:

Wageningen, Etten Leur, Schiedam, Utrecht, Breda, Utrecht, Den
Burg, Middelburg, Roosendaal, Leiden 1, Leiden 2, Amsterdam,
Eindhoven, Eefde, Apeldoorn, Rotterdam.

1984:

Delft, Renkum, Meerssen, Silvolde, Haaksbergen, Maastricht,
Almelo, Oudewater, Den Haag, Tilburg, Eindhoven, Sittard,
Geleen, Delft, Groningen.

1985:

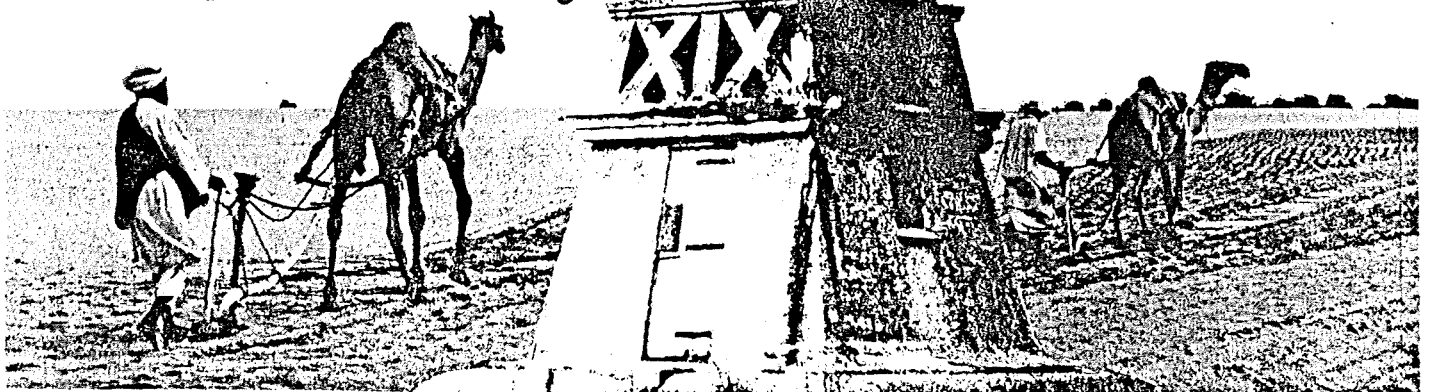
Nistelrode, De Bilt, Beverwijk, Hengelo, Lochem, Ede, Grave.

Het NCO-project

ENERGIE, WAAR KOMT ZIJ VANDAAN?

een serie lessen
over energie,
de derde wereld
en het westen,
voor het
voortgezet onderwijs

stichting voor
milieu-edukatie

HET NCO-PROJECT

INLEIDING

Het eerste project, dat voortkwam uit de tentoonstelling Energie Educatief, was 'Energie, waar komt zij vandaan?'. Dit project 'met de lastige titel' had ten doel te komen tot een 'onderwijsraamplan over de Derde Wereld, energie en het Westen' voor het voortgezet onderwijs. De plannen werden in 1977 ontwikkeld, de uitvoering startte in 1978 met steun van de NCO. De voornaamste uitgaven van het project zijn: een set Bulletins 'Energie, waar komt zij vandaan?' 1979-1982; de boeken 'Energiebalans' voor de bovenbouw van het V.O., 1985; de proefuitgave 'Natuur in Balans' voor de onderbouw van het V.O., een proefuitgave, 1985.

We onderscheiden in het project enkele fasen.

EERSTE FASE: SAMENWERKING MET DOCENTEN

'Energie, waar komt zij vandaan?' startte, mede op verzoek van de NCO, vanuit de gedachte dat onderwijsmateriaal in samenwerking met docenten tot stand moet komen. Het zou bovendien aan moeten sluiten bij vormen van onderwijsvernieuwing, met name projectonderwijs.

Na enige tijd moest echter geconcludeerd worden, dat we ons beter konden richten op het samenstellen van direct toepasbaar lesmateriaal en dat ze dat zelf moesten samenstellen. De docenten zouden het vervolgens zelf kunnen testen.

Deze conclusies luiden de tweede fase van het project in, die medio 1979 van start ging.

TWEEDE FASE: ONDERWIJSLEERPAKKETTEN

Besloten werd tot het uitgeven van een serie publicaties, die elk leerlingen- en docentenmateriaal zouden moeten bevatten. De serie zou uiteindelijk gaan bestaan uit een negental Bulletins. De inhoud ervan werd samengesteld door de projectmedewerkers, die bijgestaan werden door een SME-begeleidingscommissie en die in het algemeen zelf onderwijservaring hadden. De Bulletins omvatten een of meer lespakketten, met de volgende inhoud:

- het energiebegrip, energie en ecologie, het energiespel, energie en maatschappij, energiebronnen, energiebeleid (dit pakket had vooral betrekking op de situatie in de westerse landen);
- de geschiedenis van de Derde Wereld, energie en milieu, energiestromen over de wereld, energie en ontwikkeling (deze inhoud had vooral betrekking op de Derde Wereld).

Het materiaal werd verspreid over 1500-3000 afnemers (afhankelijk van het nummer van het Bulletin).

In 1981 vond een quantitative evaluatie plaats. Toen bleek, dat de meeste afnemers in de (ook beoogde) groep van docenten van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs te vinden was. De meeste van deze docenten troffen we aan in het vak natuurkunde, de minste binnen biologie; verder kwamen afnemers voor in de vakken maatschappijleer, aardrijkskunde, economie en scheikunde.

In 1981 en 1982 is het lesmateriaal bovendien kwalitatief beoordeeld aan de hand van observaties, vragenlijsten en gesprekken. In die periode is ook veel aandacht besteed aan verdere visie-ontwikkeling en zijn er nieuwe gedachten ontwikkeld over de verspreiding van het nieuw samen te stellen materiaal. Vanaf dat moment wordt er gewerkt aan een nieuwe versie, die later zal verschijnen onder de titel 'Energiebalans'.

DERDE FASE: ENERGIEBALANS

De uitgangspunten voor het samenstellen van 'Energiebalans' waren de volgende:

- een betere ecologische onderbouwing van het ontwikkelingsbegrip;
- voortdurende koppeling tussen verschijnselen in de westerse wereld en in de ontwikkelingslanden;
- werken vanuit een duidelijk begrippenkader;
- beter aansluiten op de programma's van enkele vakken, vooral van biologie, aardrijkskunde, maatschappijleer, economie en geschiedenis;
- kwalitatief hoogstaand product leveren en daartoe samenwerking zoeken met een commerciële educatieve uitgeverij;
- betere visuele verwerking van de informatie.

Het resultaat bestaat uit een visiestuk, dat de leidraad vormde voor de ontwikkeling van leerlingen- en docentenmateriaal, een platenatlas, een leerboek en een handleiding. Bovendien kwam een tweetal diaserieën uit onder de titels 'Een Energieke Samenleving' (met Studio 3) en 'Energie en Ontwikkeling' (met Hans Paradijs).

'Energiebalans' is sinds februari 1985 op de markt.

VIERDE FASE: NATUUR IN BALANS

Vanaf het begin is het de bedoeling geweest om ook voor de onderbouw materiaal samen te stellen. In 1984 is - naast het voltooiën van Energiebalans - gewerkt aan een versie leerlingenmateriaal, die op een aantal scholen getest zou moeten worden. De inhoudelijke uitgangspunten waren dezelfde als die van Energiebalans, maar de vorm was anders en ook de thema-keuze. Binnen Natuur in Balans kan een docent differentiëren en aldus het accent leggen op ecologie, economie, politiek of cultuur. Nadat eerst is getracht Energiebalans te 'vertalen' moest al snel een andere invalshoek gekozen worden: de onderbouw vereist een eigen didactische en inhoudelijke aanpak. Dat leidde tot keuze voor thema's als de visserij, leven op een eiland en kaas maken.

Natuur in Balans wordt momenteel getest op 16 scholen door ca. 25 docenten en 1600 leerlingen; het materiaal is niet te koop. Ook 'externe deskundigen' werken aan een evaluatie.

TOEKOMST: 'IMPLEMENTATIE'

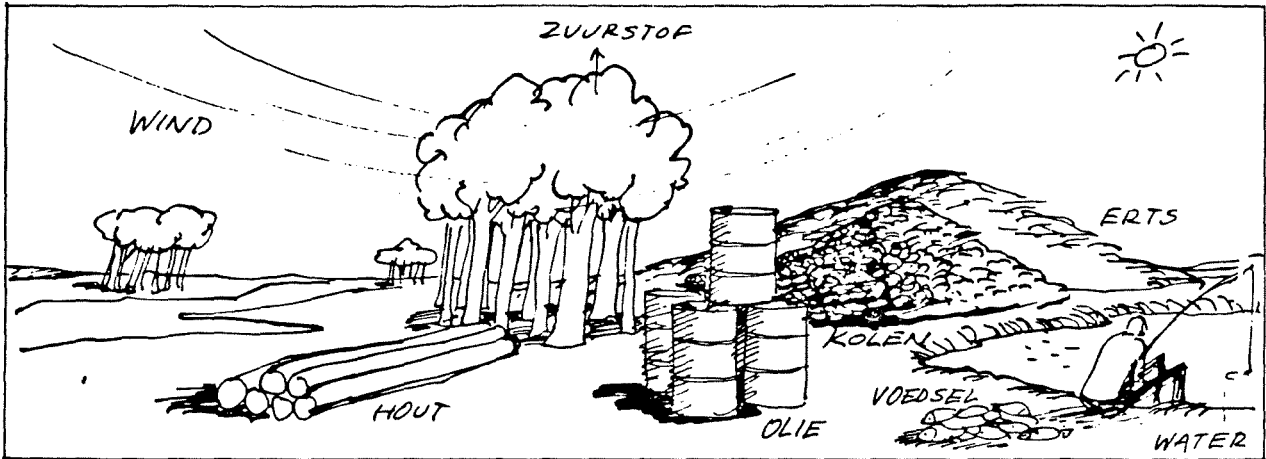
Eén van de doelstellingen van de subsidiegever van het project, de NCO is 'implementatie' of 'integratie' van projecten zoals Energiebalans in de structuur van het onderwijs. Hoewel

dit niet eenvoudig is, is er vanaf het begin aan gewerkt. Sinds 1984 zijn de uitzichten op die integratie gunstig geworden. Het project onderhoudt intensieve contacten met instellingen als de SLO, PLON, NLO's en uitgevers. Natuur in Balans is daarbij inzet van een mogelijk samenwerkingsproject van twee SLO-groepen: Natuuronderwijs en Mens en Maatschappij (gericht op het Voortgezet Basisonderwijs). Omdat milieu-educatie langs diverse kanalen een duidelijke positie verwerft, kan de mondiale vorming hier, dankzij projecten als Natuur in Balans van profiteren.

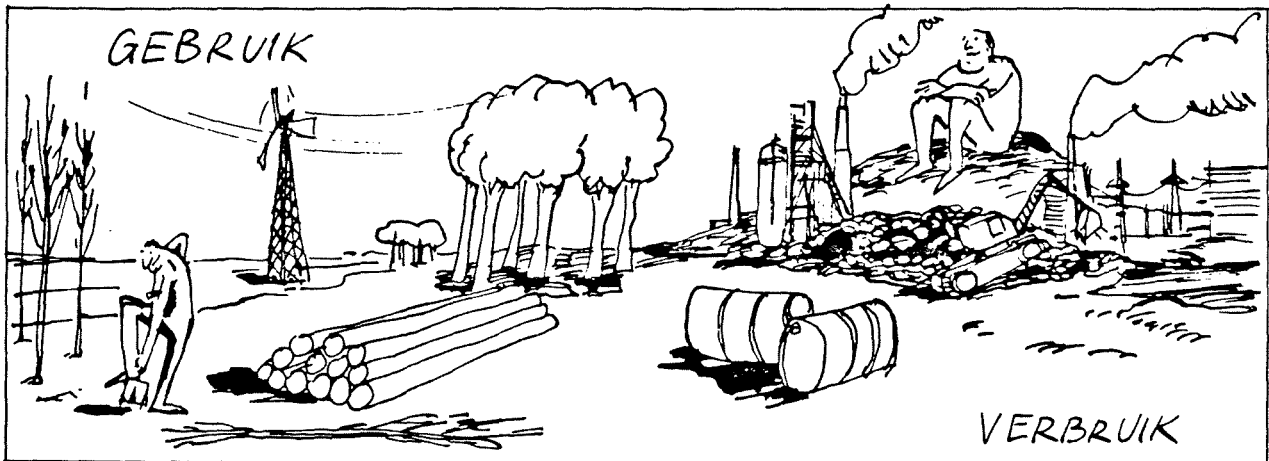
Op ad hoc basis werkte hetproject verder mee aan activiteiten als Honger Hoeft Niet, een actieweek over het voedselvraagstuk. De deelname bestond uit het samenstellen van enkele boekjes (Een wolkje melk graag; Wat eten we vandaag?) en het organiseren van een studiedag voor docenten.

De samenwerking met NLO's heeft onder meer geleid tot cursuswerk voor docenten (nascholing) en studenten.

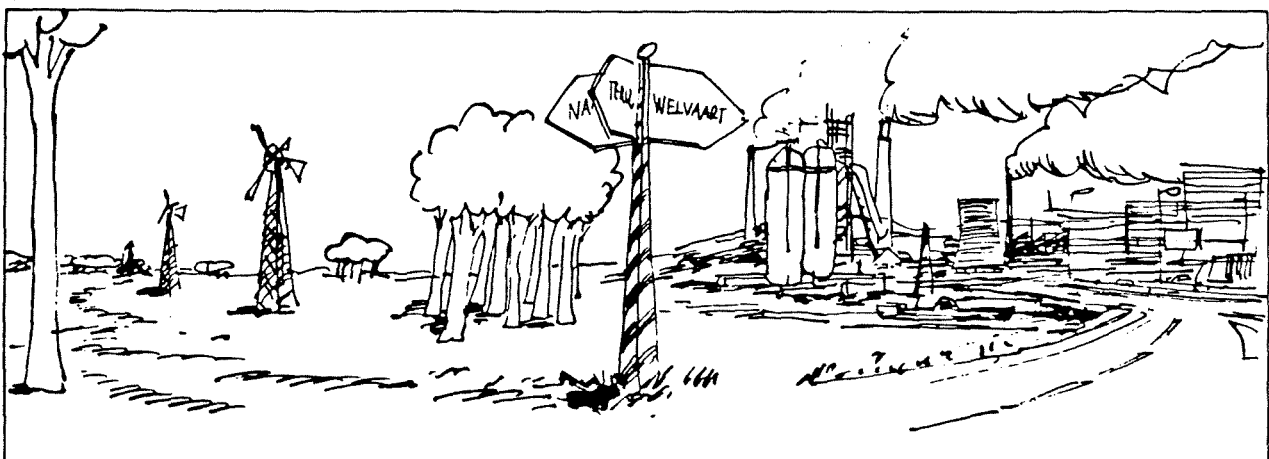
A

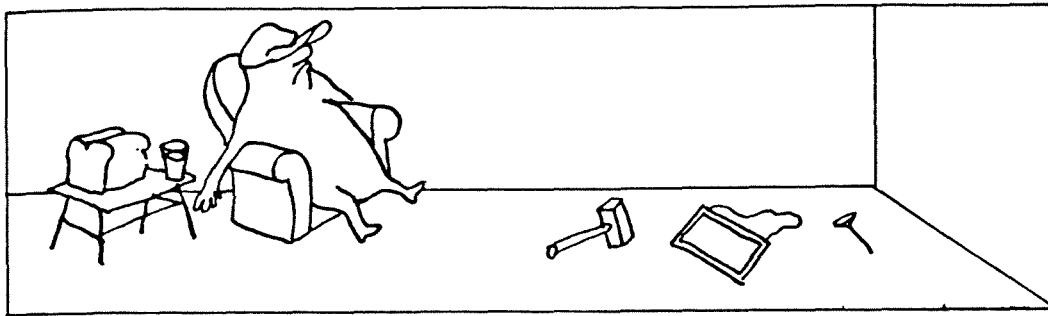
B

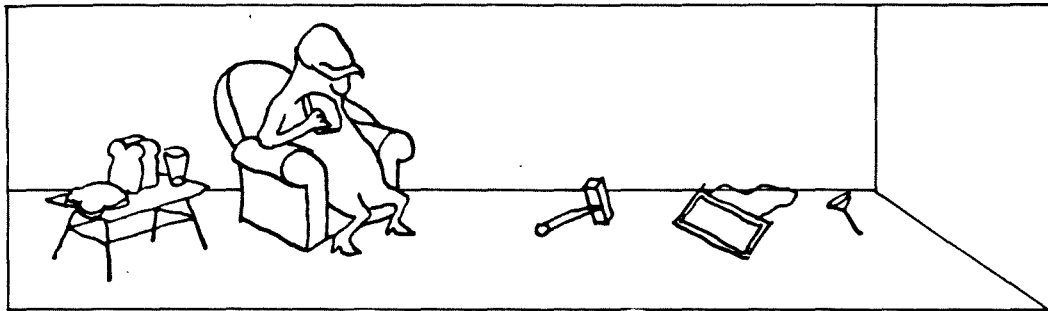
C

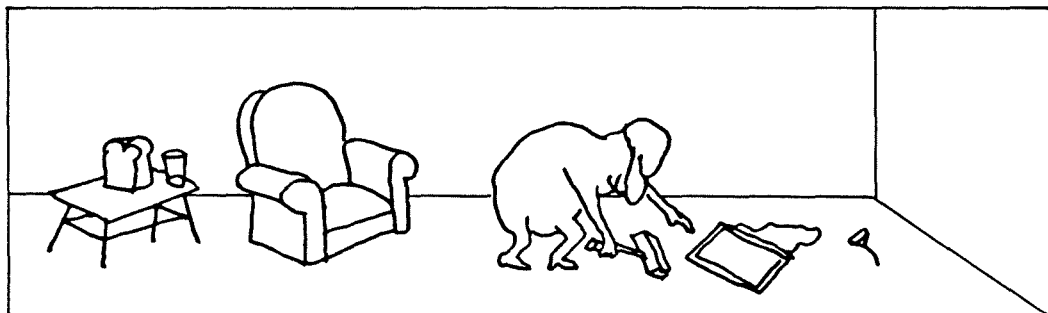
Energie-projecten

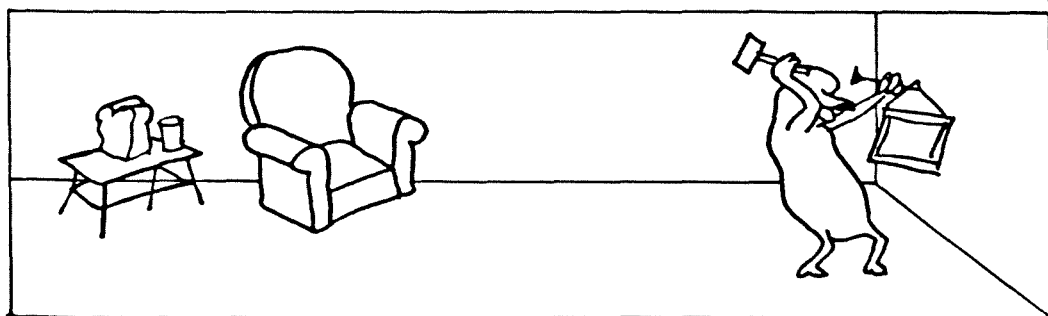
energie

..... werkt in

..... en kan

overgedragen worden.

ENERGIEPROJECTEN

In 1983 opende het "circus van De Brauw" zijn deuren: de niet zo brede, maatschappelijke discussie over (kern)energie. Energie was altijd al het centrale thema van SME die immers was opgericht ter circulering van de tentoonstelling "Energie Educatief" en het gelijknamige kwartet boekjes had uitgegeven. Deze tentoonstelling was aan vernieuwing toe. Minder kernenergie (daar wist het publiek immers al veel van), meer ecologie, een stukje geschiedenis van West-Europa en een vergelijking van energie-scenario's voor de toekomst - dat waren de nieuwigheden in de tweede energietentoonstelling van SME: "Tegen de stroom in". Dankzij voorspraak van VROM, werden de financiën hiervoor gevonden bij het Ministerie van Economische Zaken. Al eerder had het Prins Bernhardfonds SME in staat gesteld om de tweede-handse gammele (maar dierbare) bus te vervangen door een spiksplinternieuwe. En zo konden de nieuwe panelen in fraaie verpakking rondrijden, tezamen met nieuwe maquettes en "knopjes-machines" die de attractie vormen van elke meer-dimensionale tentoonstelling.

SME werkt geregeld met affiche-tentoonstellingen, en ook van "Tegen de stroom in" werd een affiche-versie gemaakt. Maar een drie-dimensionale wijk, uitgerust met alternatieve energiebronnen, van bovenaf kunnen bekijken of op de knopjes drukken van de bewustzijnsmachine of zelf een waterkrachtcentrale in werking te kunnen zetten, blijven toch hun grote extra aantrekkelijkheid bieden.

Een luchtig boekje over energie en maatschappij zag het licht: "Dikke Karel en de Aarde", als ook een energie-discussiespel, gebaseerd op ervaring opgedaan met een "eiland-spel" in het project "Energie, waar komt zij vandaan?". Al spelend wordt bij de deelnemers invoelbaar gemaakt wat de gevolgen zijn van de keuzen waarvoor wij als maatschappij staan: doorgroeien, al sparend voorzigtiger groeien of op een veel lager energieniveau stabiliseren.

Dit scenario-spel is een voorbeeld van een materiaal voor algemeen gebruik (d.w.z. ook voor volwassenen) dat zijn oorsprong heeft in een activiteit ontwikkeld voor de schoolklas.

Zo bracht SME al eerder een energie-ganzenbord uit, dat zijn weg ging van MAVO naar volwassenengroepen. Over spelen gesproken, een klein handig overzicht van energiespelen zag nog het licht, ten behoeve van de door de BMD aangewakkerde energie-discussie. SME leverde ook een bijdrage aan de discussie zelf, maar het blijkt nog steeds moeilijk voor een gefragmentariseerde korte termijn maatschappij met haar reductionistische wetenschap om iets vanuit de holistische ecologie te verstaan, laat staan op te pakken.

Verschillende energie-materialen werden vervaardigd in overleg met andere organisaties, verenigd naar aanleiding van de Brede Maatschappelijke Discussie, in de Werkgroep Energie Discussie (WED), waaraan naast milieugroeperingen ook vrouwen- en consumentenorganisaties en politieke partijen deelnemen. SME heeft een vertegenwoordiger ook in het bestuur van deze werkgroep.

Het afval-project

ENZOVOORT

Misschien iets om over na te denken: Als we er nou met zijn allen — de consumenten, de producenten en de overheid — op dít moment eens serieus aan begonnen te werken om te voorkómen, dat al die troep vrijkomt in het milieu. Dan hóeft het niet meer opgeruimd te worden. Dan zou er ontzettend veel geld en moeite bespaard worden en dan zou onze gezondheid er ook niet meer voortdurend door bedreigd worden.

Wat zegt u? Kan dat allemaal niet meer? Kan de klok niet 'terug' gezet worden? Dat zegt u als verstandig, verantwoordelijk, volwassen, democratisch denkend mens? Dat kán u niet menen. Steek bijvoorbeeld uw licht eens op bij een milieu-organisatie; daar is vaak al heel wat werk voor u verzet.

HET AFVAL-PROJECT

HET LANDELIJK AFVAL PROJECT

Naar aanleiding van de geruchtmakende affaire "Lekkerkerk", waarbij de weldaden van de moderne productie zich in de kruipruimten van onze huizen bleken op te hopen, vervaardigden de mensen van het NCO-project "Energie, waar komt zij vandaan?" enkele lessen over afval voor HAVO/VWO.

Enige jaren later werden deze lessen aangevuld door een reeks vervaardigd door Utrechtse biologie-studenten: "Afval binnenste buiten". Hierin wordt, meer dan in de eerste lessen, accent gelegd op het huishoudelijk afval. De leerling wordt meegevoerd van een huiselijk niveau, via een stedelijk en een landelijk niveau, naar een mondiaal niveau.

Dankzij dit project ontstond er contact tussen SME en de universitaire afdeling "Didactiek van de Biologie".

Inmiddels had zich binnen het samenwerkingsverband van het Landelijk Milieu Overleg sterk het voornemen ontwikkeld om de krachten te bundelen teneinde meer en betere educatie te bedrijven.

De toenmalige minister had daar oren naar en maakte de oprichting mogelijk van het Landelijk Steunpunt voor de Milieu Educatie met als eerste thema: afval. Een landelijk educatief project op dat thema ging van start en SME speelde een rol bij de opzet, inhoud en strategiebepaling daarvan. Bovendien kreeg zij van het Ministerie een extra kracht om materiaal over afval te vervaardigen.

Er waren (en zijn) stevige discussies met andere organisaties (en ook binnen de SME zelf) over hoeveel "maatschappij" je in je educatie kan stoppen. Hoeveel andere onderwerpen kan je erbij halen teneinde een completer beeld te geven van de achtergronden van de afval-problematiek? (Zulks weer met het doel verder te komen dan het ijveren voor, zeg, statiegeldverpakking).

De voorlopige conclusie van deze discussies is, voor SME, dat weerstanden eerder te maken hebben met de methodologische onwennigheid ten aanzien van deze materie ("politiserende educatie") dan met inhoudelijke afwijzing. De meeste educatoren, docenten en vormingswerkers zijn het erover eens dat grote sociaal-economische veranderingen nodig zijn om het milieu te redden en dat de burgers daarvoor zélf in beweging moeten komen, maar weten niet hoe dit duidelijk te maken en wat de burger dan zou kunnen doen.

Voor het landelijk project hielp SME mee aan de vervaardiging van een landelijke tentoonstelling ("Afvalhoop, hoop voor de toekomst") en de catalogus daarbij. Er werd een speels afvalkwartet gemaakt waarvan de bedoeling is dat het, vanwege de discussie die het uitlokt, niet gauw verveelt. Speciaal voor het LBO/MAVO maakte een aanstaande docent het onderwijspakket "De problemen van een dikzak", bestaande uit opdrachten, een encyclopedietje en antwoordvellen.

Telkens is de rode draad: glasbakken zijn goed, statiegeld is beter, minder produceren en anders distribueren zijn het beste.

SME heeft, in het kader van het afvalproject, zowel de reinigingsafdelingen van de vakbond als de reinigingsdirecteuren benaderd en een samenwerking opgezet teneinde van reinigingsdiensten grondstoffendiensten te maken - een van de doelen van het landelijk afvalproject.

Binnen de milieubeweging betekent dit discussie met de talrijke particuliere initiatieven op dit gebied (milieuboeren en kringloopwinkels) die de SME positief begroet maar die niet de gemeenten een alibi mogen verschaffen om de officiële reinigingsdiensten te verzwakken ("privatisering").

VERSCHILLENDE DOELGROEPEN

Voor de basisschool (bovenbouw) werd een complete lesdoos vervaardigd "Wat zit er in die zak?", met opdrachtkaarten, informatiekaarten, een diaserie en een uitgebreide docentenhandleiding.

Zijdelings dient het SME-materiaal vooral voor de docent zelf. Deze is het immers die elk jaar opnieuw ertoe besluit al of niet veel aandacht aan milieu-onderwerpen te geven en daartoe dient hij of zij zelf gemotiveerd en geïnformeerd te zijn.

In verschillende gemeenten werd dit pakket verspreid op alle basisscholen ter bevordering van de afvalbewustheid van kinderen en hun ouders en de bereidheid van deze om mee te werken aan een beter gemeentelijk afvalbeleid.

Dankzij dit pakket voor de basisschool wordt het ook mogelijk om, samen met het materiaal voor oudere leerlingen en volwassenen, de, wat SME noemt 'geïntegreerde doelgroepenbenadering' te beproeven. Daarbij worden in een bepaalde periode op eenzelfde thema verschillende doelgroepen in een zelfde gebied benaderd: in een dorp, stadswijk of kleine stad; via scholen, de bibliotheek en het buurthuis; leerlingen, volwassenen, wijkbewoners.

De initiatiefnemer kan een gemeente zijn die een onderdeel van haar beleid wil bevorderen, maar ook een plaatselijke milieugroep die een van haar activiteiten van een groter draagvlak wil voorzien. Een voorwaarde hiertoe is de beschikking over een scala van materiaal dat, bovendien, op elkaar afgesteld is en op elkaar inhaakt. SME lijkt dit een belangrijke methode om met motiverende educatie verder te komen.

Het NSO-project

NATUUR & DE BUUR

Ministerie van Landbouw en Visserij

HET NSO-PROJECT

Sinds 1977 loopt het landelijk project 'Natuur in de stedelijke omgeving' (NSO). Vanuit de Commissie voor Natuurbeschermings-educatie werd een werkgroep ingesteld die zich ging bezinnen op "het ontwikkelen van de functie die het stedelijk groen kan vervullen, onder meer ten behoeve van natuur- en milieu-educatie en het actief betrekken van de bevolking bij de tot stand koming en ontwikkeling van ecologische elementen".

Deze werkgroep kwam in 1981 met het rapport 'Natuur in de Stedelijke Omgeving', waarin uitvoerig wordt ingegaan op de ecologie van een stad, op de stadsontwikkeling, op de flora en fauna in een stad, op de inrichting, beheer en op het gemeentelijk beleid. Het was de eerste maal dat deze zaken vanuit de optiek van de natuur worden beschreven.

Het verschijnen van dit rapport luidde de volgende fase in van het project NSO. Na de theoretische beschouwingen in het rapport wilde men dit vertalen naar de praktijk.

Er werd subsidie beschikbaar gesteld om goede plannen op dit gebied van bewoners mogelijk te maken. Per provincie was f 50.000,-- te verdelen. In iedere provincie werd een comité gevormd met daarin o.a. de consultants natuur- en milieu-educatie, vertegenwoordigers van de Ministeries WVC en Landbouw en Visserij, consultants van de NUSO (speeltuिनorganisations), een vertegenwoordiger van de VHB (Vereniging Hoofden van Beplantingen) en anderen.

Deze provinciale comité's kregen als taak de beoordeling en ondersteuning op provinciaal niveau van de projecten die zich zouden aanmelden.

Inmiddels was de eerder genoemde werkgroep NSO omgezet in de Advies en Begeleidingscommissie NSO die het landelijk project zou gaan begeleiden en hierover zou adviseren aan de minister van Landbouw en Visserij. In deze commissie zitten vertegenwoordigers vanuit een aantal particuliere organisations op het gebied van natuur- en milieu-educatie, wonen, de groenvoorziening en het sociaal-cultureel werk. Daarnaast zijn WVC en LaVierin vertegenwoordigd.

In 1983 wordt een publiciteitscampagne gevoerd om mensen te wijzen op de subsidiemogelijkheid. Daarnaast zijn ook diverse folders en brochures ontwikkeld en komt de tentoonstelling "Natuur je buur" verkrijgbaar.

Er melden ruim 400 groepen zich aan met een plan. De provinciale comité's en de Advies- Begeleidingscommissie adviseren hierover aan de minister. 150 Projecten krijgen subsidie. Enkele projecten vallen tussentijds af, maar een kleine 150 projecten worden uitgevoerd of zijn nog in uitvoering. Ongeveer 30 van deze projecten worden beschreven in het boek "Natuur je Buur" dat in september a.s. zal verschijnen. In diezelfde tijd zal een rapport verschijnen, waarin het verloop van het landelijk project NSO wordt geëvalueerd.

De SME, hoewel niet vanaf de start, is vroegtijdig betrokken geweest bij dit project. Eerst d.m.v. lidmaatschap in de werk-

groep, en vervolgens in de commissie NSO. En sinds eind 1982 doordat het secretariaat van deze commissie bij SME is ondergebracht. Het bleek niet eenvoudig om de maatschappelijke achtergronden van de natuur- en groenproblematiek of van de stedelijke problematiek in dit "doe-project" naar voren te brengen. Noch bleek het gemakkelijk om (een ander doel van het project waar SME zeer achter stond) het welzijnswerk versneld te "ecologiseren". Voorts bleek de begeleidingscapaciteit binnen SME nog te zwak om die aandacht aan dit project te geven die zij zich had voorgesteld.

Met het uitbrengen van het boek "Natuur je buur" en van het evaluatierapport wordt deze fase van het project NSO afgesloten. Wat er daarna precies staat te gebeuren is nog onduidelijk. Een volgende subsidieronde zit er voorlopig niet in. De ABC gaat in ieder geval nog praten met het ministerie van Landbouw en Visserij over het vasthouden van datgene wat nu tot stand is gebracht. Er mag hier geen vacuüm ontstaan.

Andere activiteiten

RAINDROPS
KEEP
FALLING ON
 MY HEAD

LESSEN OVER ZURE REGEN VOOR DE BOVENBOUW VAN
MAVO/HAVO/VWO 3^e EN 4^e KLASSEN VOORTGEZET ONDERWIJS

ANDERE ACTIVITEITEN

Niet altijd komt er geld of een betaalde kracht aan te pas voordat een product van de persen rolt. In vrije tijd of in een stageperiode is meer dan eens een onderwijsleerpakket vervaardigd of een dia-geluidsband. Er is dan veelal wel sprake van samenwerking met één van de betaalde medewerk(st)ers. Op die manier zijn bijvoorbeeld lessen ontwikkeld over afval en over zure regen. Het project over afval voor het LBO kwam zo tot stand en ook de diageeluidsband over het Nederlands landschap.

De Stichting Milieu-Educatie is verder actief op landelijk niveau in de sfeer van overleg en afstemming. Daartoe neemt zij deel in het Landelijk Educatie Overleg (LEO) en het Landelijk Milieu Overleg (LMO). Deze bundeling van krachten is noodzakelijk om samen tot een strategie te komen.

Ook staat de SME altijd open om informatie te geven over de mogelijkheden van milieu-educatie bij mensen en bij kleine mensen: kinderen. Die informatie wordt gegeven naar aanleiding van vragen van gemeentelijke diensten, van vormingswerk(st)ers, van bibliotheken of van scholen. Vragen komen zowel via telefoon als brief en in toenemende mate kunnen we ook bezoekers verwachten. Deze laatste groep kan bovendien gebruik maken van het documentatiesysteem dat een indrukwekkende omvang heeft aangenomen. Dankzij de inzet van een medewerkster is dit systeem zeer toegankelijk geworden en de moeite van het raadplegen waard. Ook opleiders en studenten van lerarenopleidingen maken er gebruik van.

Lerarenopleidingen en andere instellingen voor studie leveren vaak ook stageaires aan de SME. Rollecate, de lerarenopleidingen in Nijmegen, Delft, Utrecht en Amsterdam, de bibliotheek-academie in Amsterdam, de kunstacademies in Den Bosch en Utrecht: een greep uit de instellingen met wie - ook via stageaires - een vorm van samenwerking is opgebouwd. Zo kunnen meer en meer mensen zich bekwamen in de milieu-educatie, zoals de SME die tot ontwikkeling brengt.

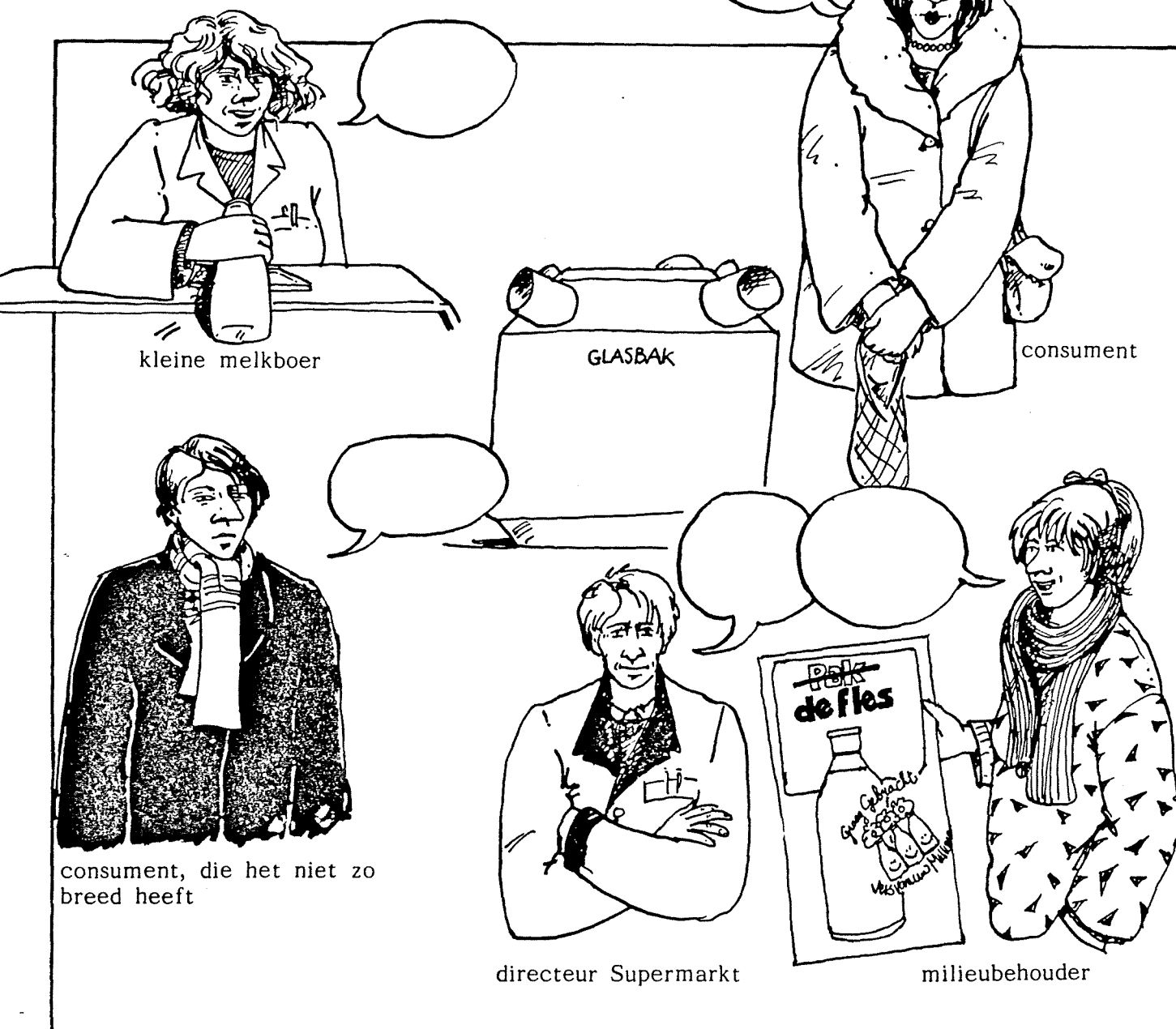
De SME werkt verder samen met 'derden' om milieu-educatief materiaal tot stand te brengen. De Gemeente Utrecht bijvoorbeeld verzocht de Stichting om een educatief programma samen te stellen bij een diaserie over milieu, die in buurthuizen gedraaid moet worden. De toneelgroep De Kleinste Komedie vroeg de hulp van de Stichting bij een programma over giftig afval.

En tenslotte geven medewerk(st)ers van de Stichting lezingen, verzorgen ze spreekbeurten of nemen ze deel in fora. Het is niet de eerste taak, die de SME zich stelt, maar wel een belangrijke. Immers, het overdragen van ideeën en praktijk en het ter discussie stellen ervan is onmisbaar om de milieu-educatie verder tot ontwikkeling te brengen.

Milieu-educatie en onderwijs

Situatie rond de glasbak nu:
Zet in elke ballon de goede letter.

- A "Glasbak goed. Maar statiegeld is beter. Gelukkig willen sommige supermarkten en vele kleine melkslijters aan de retourfles blijven. Wij zullen voor hen reclame maken."
- B "Wij willen milieubewuste klanten terwille zijn. Wij doen graag wat extra moeite voor de retourfles. Het kost een ietsje meer."
- C "Melk in de fles smaakt lekkerder. Ik ga naar de kleine melkslijter."
- D "Ik stunt met de prijs van het pak melk. Komen er meer klanten binnen die ook wat anders kopen. Als ik het niet doe, doet mijn concurrent het wel."
- E "Ik heb het niet breed. Die milieumensen hebben gelijk. Maar zolang melk in het pak goedkoper is, blijf ik aan het pak."

MILIEU-EDUCATIE EN HET ONDERWIJS

Overleg met Nieuwe Lerarenopleidingen en de Stichting voor de Leerplanontwikkeling; vergaderingen in stationsrestaurants en in lokaaltjes van bedompte restaurants: is dát nu de 'nieuwe stijl' van milieu-educatie, die tracht toegang te krijgen tot het onderwijs?

Het lijkt er soms wel op, maar er is meer voor nodig om een heus beleid te voeren. Dit korte verslag laat iets zien van de ontwikkelingen die de SME doormaakte in haar tienjarig bestaan. Daarin speelden haar activiteiten ten behoeve van het onderwijs altijd een belangrijke rol.

ONDERWIJSVERNIEUWING

De aanleiding voor de SME om zich in het onderwijs te storten staat op naam van het onderwijs zelf. De tentoonstelling Energie Educatief werd door zoveel scholen op bezoek gevraagd, dat daar vanzelf ook de vraag vandaan kwam naar meer ondersteunend educatief lesmateriaal. Dat werd de start van het project 'Energie, waar komt zij vandaan?', dat sindsdien gesteund wordt door de NCO (Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking).

Het project trachtte, enigszins in de sfeer van eind jaren '70, een samenwerking te realiseren met docenten. Het lesmateriaal zou zo mogelijk in nauw contact met hen tot stand moeten komen; sterker: zij zouden het moeten maken en de SME zou basis-materiaal aanleveren. Het project zou bovendien een rol moeten spelen in de onderwijsvernieuwing, ofwel in de trend naar projectonderwijs. Het duurde niet erg lang voordat de conclusie getrokken moest worden, dat die werkwijze niet haalbaar was. De docenten bleken op deze wijze niet te kunnen werken; er was geen tijd voor. Bovendien was de keus voor projectonderwijs er één, waarbij het accent teveel zou liggen op progressieve scholen. Eigenlijk wilden we toch liever die docenten en scholen bereiken, waar men 'iets' over energie wilde doen in een beperkt aantal uren. De progressieven zouden ons soort materiaal toch wel vinden, was de veronderstelling.

Grote vraag: wat is dan de rol van de SME in de onderwijsvernieuwing (en meer in het algemeen: de rol van milieu-educatie daarin?).

ONDERWIJSLEERPAKKETTEN

In het stuk in deze bundel over het NCO-project is uitgewerkt hoe dit project zich verder ontwikkeld heeft.

Vanaf 1979 is de SME zich vooral gaan richten op de productie van onderwijsleerpakketten: energie, afval, lucht, zure regen. Het meeste materiaal is bestemd voor het voortgezet onderwijs, maar er is één zeer omvangrijk project ontwikkeld voor de basisschool: Wat zit er in die zak?

Aanvankelijk werd al het materiaal met de hand vervaardigd. Eenvoud was de formule, de docent mocht op school alles kopiëren. De lay-out was altijd eenvoudig en door de SME-ers zelf werd alles 'geknipt en geplakt'.

Was dat nu de goede lijn? Ook hierbij waren vraagtekens te plaatsen: het lesmateriaal bleek niet steeds de docenten te bereiken (diverse onderzoeken wezen dat later uit); men vond het soms moeilijk ermee te werken (hoe ziet een ideale hand-leiding eruit? deze bestaat helaas niet); hoe stond het met de 'inpasbaarheid' van het materiaal in de lesprogramma's?, enzovoorts.

Op al deze vragen komt langzaamaan wel een antwoord. Maar het kost tijd en veel tijd ook.

In het kort heeft de SME volgens de volgende lijnen geprobeerd haar onderwijsactiviteiten te verbeteren:

- materiaal meer richten op doelgroepen en op vakken en leer-gebieden, betere aansluiting zoeken, door een andere ordening van de inhoud;
- materiaal beter ondersteunen door verbetering van de handlei-dingen;
- docenten beter ondersteunen door een begin te maken met cur-sus- en nascholingsactiviteiten (i.s.m. Lerarenopleidingen);
- kwalitatieve verbetering van de vormgeving, onder andere door het inschakelen van professionals en commerciële uitgeverijen;
- inhoudelijke verbetering door het toepassen van onderwijskun-dige modellen en het samenwerken met mensen uit onderwijs, op-leiding en onderwijsverzorging;
- methodische vernieuwing, vooral door het toepassen van meer visueel en audiovisueel materiaal en door het introduceren van differentiemogelijkheden voor leerkrachten én leerlingen.

Het voert te ver op deze ontwikkelingen in te gaan. Twee aspec-ten belichten we nog, die hierboven niet genoemd zijn.

DE MARS DOOR DE INSTITUTIES

De hierboven gememoreerde vergaderingen in stationsrestaurants e.d. vinden inderdaad op flinke schaal plaats. Het is een ui-tingsvorm van een nauwere relatie met onderwijsopleiding en -verzorging, die de SME thans noodzakelijk acht om een betere verspreiding van de milieu-educatie tot stand te brengen (in onderwijsjargon: implementatie te bevorderen). De SME voert dit werk uit in samenwerking met zusterorganisaties als INVRO, IVN en LSNME.

Merkwaardig (?) genoeg wachtte men bij de Stichting voor de Leerplanontwikkeling min of meer op ons. Ook daar wilde men graag 'gevoed' worden met ideeën, met lesmiddelen en met nieuwe gebieden, waarop men ook de eigen activiteiten kon richten. En zo ziet het er nu naar uit, dat zowel in de sfeer van de

- nascholing
- leerplanontwikkeling
- leerpakketontwikkeling als de
- begeleiding

een echte sprong voorwaarts gemaakt kan worden. De samenwerking met de desbetreffende instituties krijgt steeds vastere vorm en ook de betrokken departementen lijken deze ontwikkeling toe te juichen.

MAAR WAT IS MILIEU-EDUCATIE?

Deze vraag komt telkens weer naar voren, zo goed als ook de SLO-ers zich afvragen wat nu eigenlijk natuuronderwijs is of ontwikkelingseducatie. Een instelling als de SME rekent het tot haar taak om de inhoudelijke ontwikkeling van de milieu-educatie te bevorderen, dat wil dus zeggen na te denken over 'inhoudselementen' voor dat themagebied en na te denken over specifieke doelen van de milieu-educatie. Een paar vragen waarmee de SME bezig is:

- moet het accent van de milieu-educatie liggen op het bevorderen van doelen die liggen op het vlak van houding?, handelingsperspectief?, kennis?, inzicht?;
- wat is de inhoud van de diverse componenten van het themagebied milieu: ecologisch, economisch, sociaal-politiek en sociaal-cultureel?;
- welke manier van denken ligt aan milieu-educatie ten grondslag en welke betekenis heeft die ook voor de reguliere onderwijsvakken?
- kan men spreken van specifieke waarden, die de milieu-educatie moet belichten en hoe moet men die waarden met leerlingen bespreken?;
- hoe kan de milieu-educatie in een proces van 'longitudinale ontwikkeling' ofwel in de vorm van 'education permanente' gestalte krijgen voor heel diverse leeftijds- en doelgroepen?, enzovoorts.

TEVEEL

Het spreekt vanzelf dat hier een enorm grote taak ligt. Die kunnen we zoals het nu staat, niet alleen aan. Maar het is zeer verheugend dat in de loop van 10 jaar SME is gebleken, dat ten aanzien van het onderwijs goede vooruitgang geboekt is en dat het vooruitzicht op verdere ontwikkeling momenteel gunstig is. Onderwijsvernieuwing heeft nu een ander gezicht dan 10 jaar terug.

Daarbij staat voorop dat de samenwerking met andere instellingen de kwaliteit van ons werk alleen maar kan verbeteren.

Milieu-educatie voor volwassenen

AFVAL-HOOP, HOOP VOOR DE TOEKOMST

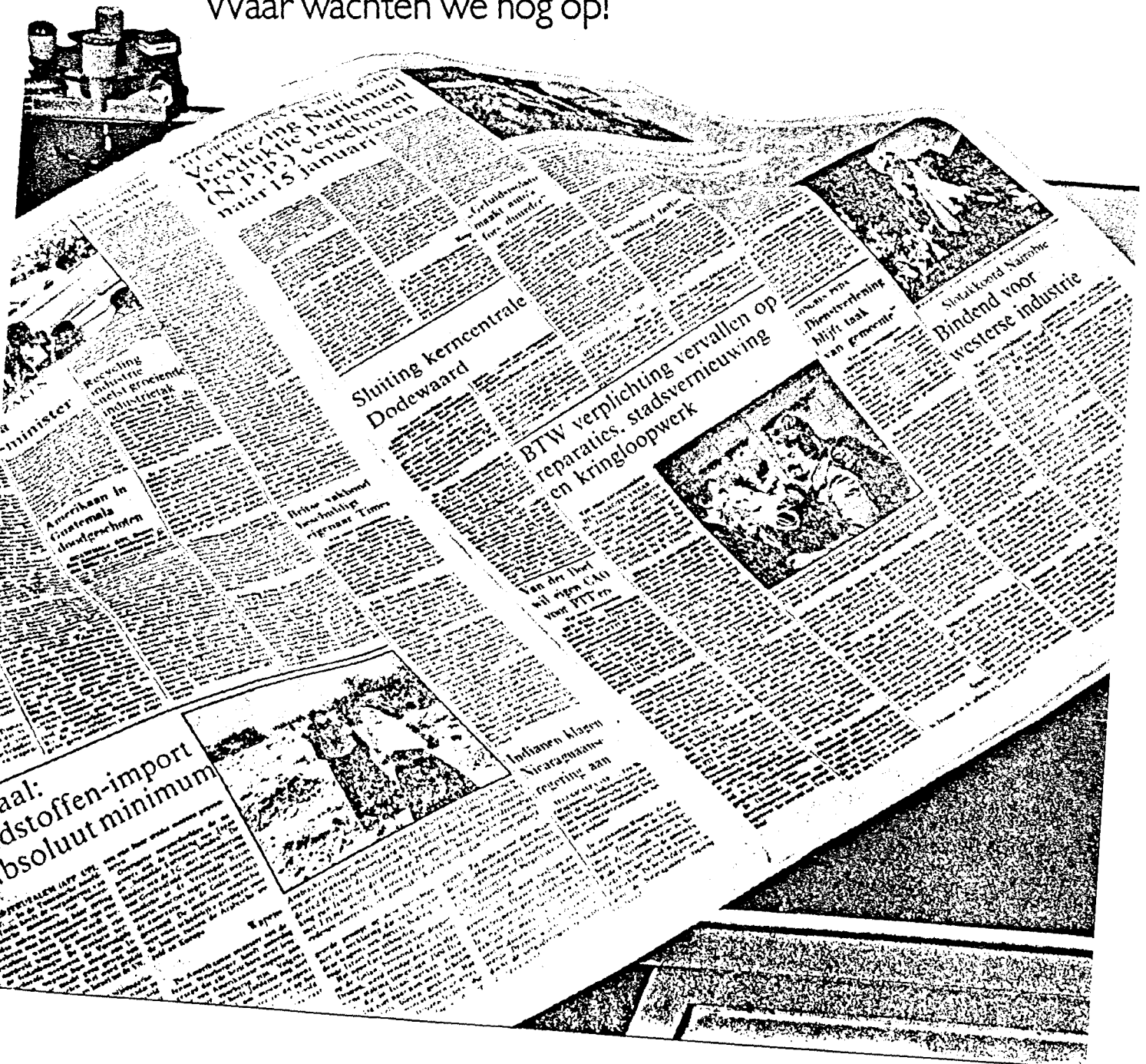
Overheid en bedrijfsleven moeten meer toewerken naar fundamentele veranderingen.

Wij kunnen ze daarin aanmoedigen.

En ook zelf aan de gang gaan. Dat kan met afval.

Anders omgaan met grondstoffen en goederen, met natuur en mensen. De voorstellen uit de milieu-beweging blijken goedkoper en leveren meer werkgelegenheid.

Waar wachten we nog op!

MILIEU-EDUCATIE VOOR VOLWASSENEN

Het grote verschil tussen de benadering van volwassenen en die van schoolkinderen is de omstandigheid dat volwassenen volop deelnemen of zouden kunnen deelnemen aan het maatschappelijk leven en meer verantwoordelijkheid hebben dan kinderen.

Een volwassene is misschien gezinshoofd, ouder, wijkbewoner of dorpeling. Zij of hij geeft of neemt werk, mag kiezen of is lid van een kerk of beroepsvereniging. Dit heeft gevolgen voor de koppeling educatie-actie. De volwassenen-educatie kan direct motiveren voor een activiteit als burger. De handelingsperspectieven zijn talrijker dan bij schoolkinderen. Komt de politiek ter sprake, dan staan er niet meteen schoolbestuurders of ouders mee te luisteren. Verder is bij volwassenen vaak een iets betere bodem voor enig historisch besef. Misschien dat zij de straat (om maar wat te noemen) wat kalmer hebben gekend, het bos wat minder armetierig, de tomaat wat smakelijker.

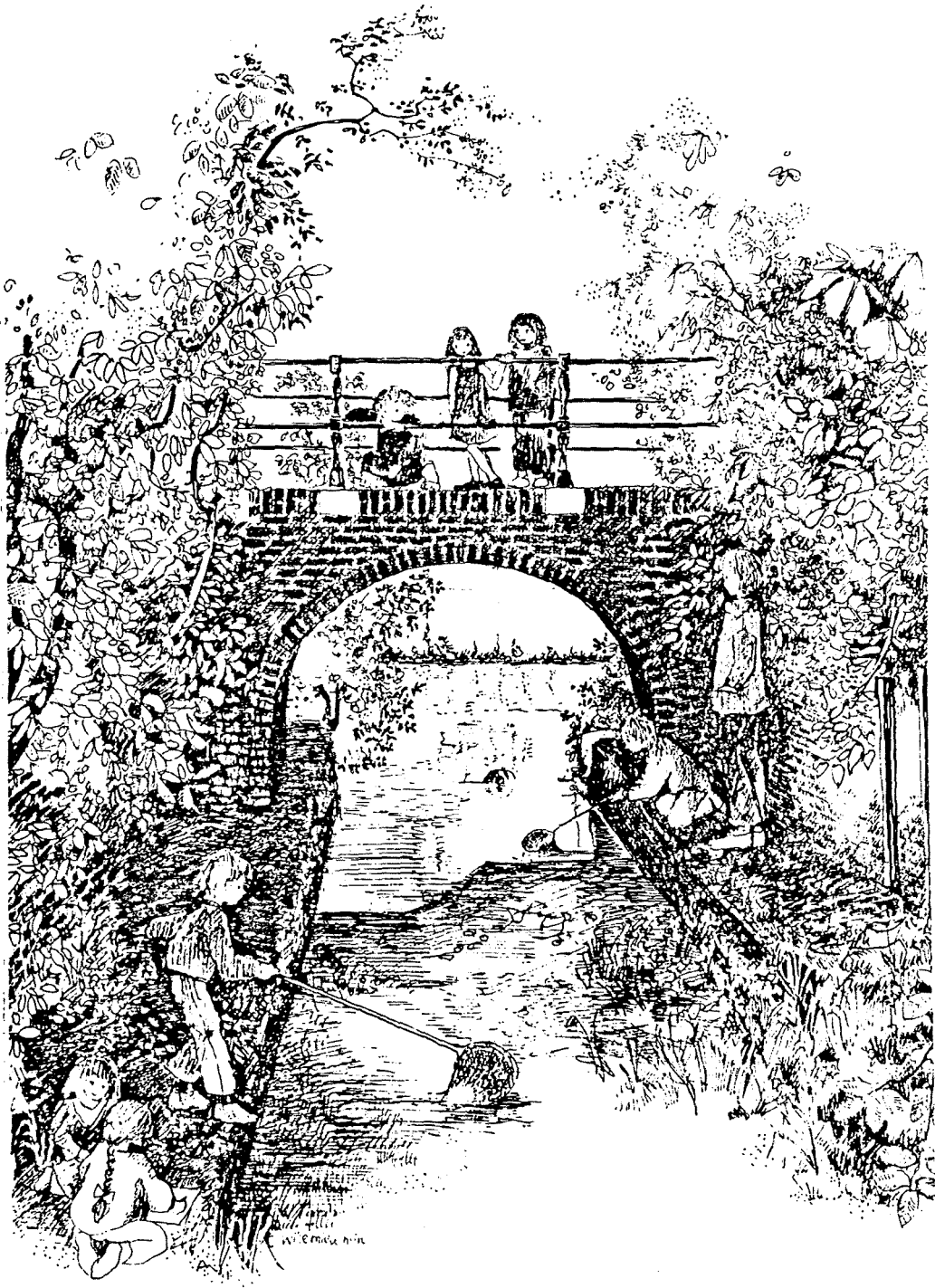
Bij de volwassenen-educatie zijn er minder truuks nodig om de benodigde aandacht te verkrijgen. Wel hebben veel volwassenen (we ontmoeten hen in buurthuizen, in vrouwenorganisaties, in open-school verband of op een milieu-avond in het plaatselijk hotel) minder onderwijs gehad dan de gemiddelde milieu-educator. Deze dient daarmee terdege rekening te houden, evenals met het feit dat de gemiddelde Nederlander in een situatie verkeert die maakt dat milieu-problemen zich doorgaans ver van zijn of haar bed bevinden.

SME probeert derhalve begrijpelijk materiaal voor de volwassenen-educatie te ontwikkelen, dat, bovendien, zoveel mogelijk aansluit bij de dagelijkse problemen en interesses van de mensen. Directe praktijk deed SME hiermee op met de rondleidingen in haar energie-tentoonstellingen, met voedsel- en energiecursussen in buurthuizen en met voorlichting aan afdelingen van de Industriebond FNV.

Soms, zo blijkt, verdient het aanbeveling het hele milieu maar te vergeten en zich als educator open te stellen voor wat er vanuit de groep op hem of haar afkomt.

De maatschappelijke problemen die SME in haar materiaal en cursussen voor volwassenen aanhaalt worden door milieu-educatoren soms ervaren als met de haren erbij gesleept. Maar de praktijk toont dat juist die groepen in de bevolking die wij tevoren niet bereikten, via die problemen (zeggen: werkloosheid, de zinnigheid van werk, de hoogte van loon of uitkering, Kan Pietje wel meekomen op school?) en hun verband met de milieu-ellende, zich daarvoor gaan openstellen.

Een belangrijk veld voor milieu-educatie lijkt de welzijnssector, waar een toenemend aantal baanlozen bezig moet worden gehouden. Een van de doelen van het Natuur-in-de-stedelijke-omgeving project was om binnen die sector wat meer belangstelling voor natuur- en milieueducatie te wekken. Maar het resultaat is nog veel te mager. Hier is, o.a. voor SME, in de toekomst nog veel te doen.

Organisatie

**We kunnen nog steeds de aarde
herscheppen in een magnifieke planeet!**

ORGANISATIE

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR per 1 januari 1985

Drs. P.J. Schroevers, voorzitter
Drs. C.S.P. van Dam, secretaris
J.F.H. van Oosterbos, penningmeester
Mevr. Drs. M.W.A.M. Wigman
A. Schut
J.J. Kuipers

SAMENSTELLING VAN HET TEAM VAN MEDEWERKERS per 1 mei 1985 (vrijwilligers, betaalde medewerkers, stageaires en begeleiders)

BUREAU

Frits Hesselink, algemene coördinatie
Hans Nusink, financiën, publiciteit
Aleid Jolink, secretariaat
Rien Hamers, secretariaat
Angelique Mathijssen, secretariaat (vrijwilligster)
Marian van Eekelen, documentatie (vrijwilligster)
Albert Berman, publiciteit (dienstweigeraar)
Hanco de Baas, publiciteit (vrijwilliger)

MILIEU-EDUCATIE: ALGEMEEN

Willem Hoogendijk, educatief medewerker afval & volwassenen-
Marieke Schroevers, educatief medewerkster afval, /educatie
Hans van Teijlingen, educatief medewerker TSI
Alice Kuil, bureauredactrice Milieu-Educatie
Ellen Leussink, stageaire geïntegreerde doelgroepenbenadering
Sonja Barends, omgevingseducatie (vrijwilligster)
Monique Spierings, studiesecretaris NSO-project
Marius van Herpen, studiesecretaris NSO-project
Marga Vintgens, vrijwilligster NSO-project
Greet Hettinga, begeleiding NSO-project

MILIEU-EDUCATIE: ONDERWIJS

Bouwe Taverne, educatief medewerker NCO-project
Mathieu Peulen, educatief medewerker NCO-project
Renée de Fraiture, educatief medewerkster NCO-project
Marcel Daems, educatief medewerker NCO-project
Willem van Poppelen, vrijwilliger MAVO/LBO
Ellen Leussink, vrijwilligster basisonderwijs
Pieter Hettema, vrijwilliger middenschool
Piet van Lange, stageaire cultuur-critisch model
Joke Mulder, vrijwilligster illustraties
Carel Kooter (ZWN), begeleiding 'Natuur in balans'
Klaas Speelman (ZWN), begeleiding 'Natuur in balans'
Paul Verhagen (PLON), begeleiding 'Natuur in balans'
Geert van Griethuysen (D'Witte Lelie), begeleiding 'Natuur in balans'

MEDEWERKERS OP FREE-LANCE BASIS

Theo Poort, boekhouding

Elly Scheele, typewerk

Jan van Arkel, boekproductie-begeleiding

Simon Knepper, tekstschrijver

Henny Nelissen, tekstschrijfster

Umtul Kiekens, boekpromotie

Brendan Ahern, vormgeving

Nel van Beek-van Koten, tekenwerk

Ruud van den Bogaard, tekenwerk

Emiel Geerdink, tekenwerk

Arne Haytsma, vormgeving

Elly Hees, tekenwerk

Felix Jansink, tekenwerk

Rik de Kock, tekenwerk

Henk de Kruijf, vormgeving & fotografie

Jolet Leenhouts, tekenwerk

Michael Triebels, tekenwerk

Frouke Versol, tekenwerk

Peter van der Vet, tekenwerk

Tessa van der Waals, vormgeving

Henk Groeneveld, tekenwerk

Bureau Buis, Groningen, audiovisuels

Hans Paradies Audiovisuels, St. Jacobiparochie, audiovisuels

Kinoglas, Utrecht, audiovisuels

Stichting Taal en Beeld, Amsterdam, audiovisuels

Studio 3, Montfoort, audiovisuels

De Wekker, Utrecht, affiches & tentoonstellingen

Wrik, Utrecht, affiches & tentoonstellingen

De Bever, Oostwoud, tentoonstellingen

Cees Bakker, Zutphen, tentoonstellingen

MEDEWERKERS, VRIJWILLIGERS EN STAGEAIRES DIE IN DE AFGELOPEN TIEN JAAR VOOR KORTERE OF LANGERE TIJD BIJ SME HEBBEN GEWERKT

Anne Kuurman, Kees van der Meiden c.s., Henri Reiling, Lies Wiegman, Freddy van der Meiden, Arne Haytsma, Jan Morren, Peter Meulenbroeks, Tineke Breemer, Wies Akkermans, Ineke Goos, Loes Annema, Harry de Beer, Riet Koninkx, Lidwien Ramakers, Irene Kasbergen, Ben Nikkel, Rembrandt Zegers, Brigida Almeida, André Hoogendoorn, Egbert Koopmans, Wim Taks, Hans Olivier, Wilma Plomp, Erik Koudijs, Cis van de Vleuten, John Hontelez, Hildegard Wassenaar, Madelien Bruins, Ger van de Glind, Sacha Wijmer, Margriet Beemer, Aart Vermeulen, Hans Valkenhoff, Gert Leurink, Anja Wormeester, Edwin Peeters,

Rob Scholten, René van der Hilst, Marion Goos, Ron Mensink, Lambert de Vos, Wim Stevenhagen, Gerrit de Jager, Lea Safir, Jacques Coljée, René Koldewijn, Willy Kruisen, Mieke van Leeuwen, Frans Hoogeveen, René Wijnings, Els Alkemade, Dick Berkeveld, Mariëtte Doesburg, Mieke Loef, Dick van Zijderveld, Tjipke Bergsma, Iris Schröder, Willemien Min, Maurits Rietveld.

DEELNAME IN ADVIESCOLLEGES, OVERLEGGROEPEN, SAMENWERKINGSVERBANDEN ENZ.

(deels op persoonlijke titel, deels namens de Stichting)

Vereniging Centrum voor Energiebesparing

Stichting Landelijk Steunpunt (bestuur, educatie-overleg, inhoudelijke beleidsgroep, onderwijsgroep, verspreidingsgroep, subgroepen afvalstrategie, zure regen en landbouwonderwijs)

Landelijk Milieu Overleg (algemene vergadering, stuurgroep, kerngroep, overleggroep milieu & werkgelegenheid, initiatiefgroep milieu-expositie)

Vereniging Werkgroep Energie Discussie (bestuur)

Vereniging Goed Rentmeesterschap

Actie Honger hoeft niet

Actie Bosalarm

Natuurbeschermingsraad (commissie natuurbeschermingseducatie)

Gezondheidsraad (Commissie no. 158, ecologische normen voor waterbeheer)

Werkgemeenschap Landbouw-ecologisch onderzoek (werkgroep theorie)

Raad voor Milieu en Natuur Onderzoek (project- en studiegroep water en bodem)

Kasteel Groeneveld (adviescommissie landschapstentoonstelling)

Stichting Leerplan Ontwikkeling (subgroep LIWM voortgezet onderwijs, werkgroep LIWM basisonderwijs, begeleidingscommissie natuuronderwijs 12-16 jaar)

ABVA/KABO: Landelijk overleg reinigingsdiensten

Milieu-adviesraad Gemeente Utrecht

Milieu-informatie centrum Utrecht (bestuur)

Landelijke Overleggroep natuur en milieu-educatie

Ecoropa

PUBLICATIES SINDS 1975

1975:

Tentoonstelling Energie Educatief

1976:

Doel en werkwijze van de Stichting Milieu-Educatie
Energie Educatief I (serie Katernen 2000)
Energie Educatief II
Energie Educatief IV

1977:

Energie Educatief III
Bloemetjes, bijtjes en het milieubesef

1978:

Educatieve cartoons
Nieuw-Amelisweerd, milieu-educatief centrum?
Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 0

1979:

Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 1
Making a town-trail
Energie-ganzenbord

1980:

Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 2
Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 3
Eilandspel
Knipvel met 35 foto's over energie

1981:

Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 4
Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 5
Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 6
Platenserie 'de geschiedenis van Brazilië'
Poster 'Laten we eens een ballonnetje oplaten over energie'
Verslag van kwalitatieve en kwantitatieve evaluatie van het
NCO project

1982:

Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 7
Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 8
Energie, waar komt zij vandaan, bulletin no. 9
Platenserie 'Energie-stromen'
Stripverhaal 'Ik wist niet dat ik het onder me had'
Lessen over afval
Tentoonstelling 'Natuur je buur' (in samenwerking met het
Ministerie van Landbouw en Visserij)
Milieu-educatie: ideeën en praktijk
Tentoonstelling Tegen de stroom in
Energie-spelen, een overzicht

(vervolg 1982)

Diaserie 'Een energieke samenleving'
Handleiding 'Een energieke samenleving'
Catalogus Energie en Milieu
Afvalkwartet
Tentoonstelling 'Afvalhoop, hoop voor de toekomst' (in samenwerking met andere organisaties van het Landelijk Educatie Overleg)
A4-mapje van de tentoonstelling 'Afvalhoop, hoop voor de toekomst'

1983:

Opstaan tegen afval
Afval binnenste buiten
Dikke Karel en de aarde
Energie-discussie spel
Eindrapport over de evaluatie van het NCO-project
Visie-stuk Energie en Derde Wereld
Zonder natuur kun je niet

1984:

Wat zit er in die zak?
Affiche-serie 'Afvalhoop, hoop voor de toekomst'
Video 'luchtscheidingsfabriek'
Catalogus 'Energie en Milieu' (herziening)
Catalogus 'Tegen de Stroom in'
Affiche-serie 'Tegen de Stroom in'
Fotomontage-serie 'Stadsdoorkijkjes'
'Wijs met de wereld' (special bij School, 1984, no. 10)
Diaserie 'Energie en maatschappij'

1985:

Diaserie 'Een kwestie van schaal'
Handleiding 'Een kwestie van schaal'
Diaserie 'Energie en ontwikkeling'
Handleiding 'Energie en ontwikkeling'
Stripverhaal 'Vat je 'm'
Video zure regen (Stichting Taal & Beeld)
Raindrops keep falling on my head
De kleine afvalencyclopedie
Afval, de problemen van een dikzak
Energiebalans, platenatlas
Energiebalans, leerlingenboek
Energiebalans, docentenhandleiding
Cobb-kaart
Een wolkje melk graag
Wat eten we vandaag?
Handleiding bij 'Een wolkje melk graag'
Handleiding bij 'Wat eten we vandaag?'
BVO-cursus reader 'Natuur in balans' (i.s.m. NLO ZWN)
Nascholingscursus reader 'Energie en ontwikkeling' (i.s.m. NLO SOL)
Milieu-Educatie, tweemaandelijks contactblad
Milieu-Educatie: ideeën en praktijk, deel II
'Natuur in balans' (try-out versie voor proefschole)
Diaserie 'Ecologische groei en recessie'
Tien jaar milieu-educatie
Het landschap in ontwikkeling

PUBLICATIES VAN DE HAND VAN MEDEWERKERS VAN DE STICHTING VERSCHENEN IN DIVERSE TIJDSCHRIFTEN, WAARONDER:

De Levende Natuur, De Twaalf Ambachten, Ecologie, Economisch Statistische Berichten, Geografenkrant, Het Kader (ABVA/KABO), Natuurbehoud, Natuur en Milieu, Netwerk, Nieuw Zicht, NVON-blad, Onderwijskrant De Moralist (België), Over Vernieuwing, Phase, Recreatie, School, Volksgezondheid en Milieuhygiëne.

BIJDRAGEN VAN MEDEWERKERS VAN DE STICHTING AAN PUBLICATIES, DIE ELDERS WERDEN UITGEGEVEN, ONDER MEER IN:

Stadswandeling Utrecht, de Kargadoor 1979; Utopiës, de Kargadoor 1980; Economie voor de jaren '80, LMO, 1983; Het "Rode Draad" stuk, LSNME, 1983; Landschapstaal, Pudoc, 1982; Ecologische indicatoren voor kwaliteitsbeoordeling van lucht, water, bodem en ecosystemen, Pudoc 1982; De grote aandrijver, Aktie Strohalm, 1983; Elseviers Veldgids, ecologische beschrijvingen van onze landschappen, Elsevier, 1984; Natuur en mens, Pudoc, 1984; Luchtje aan lucht, De Horstink/LSNME, 1984; Van het ene stekkie naar het andere..., Aktie Strohalm, 1984; Vereniging Openbaar onderwijs, 1985; Milieucrisis en filosofie, Ecologische uitgeverij, 1984; Afval, hoop voor de toekomst. De Horstink/LSNME 1982.

GELDELIJKE MIDDELEN

De financiële ontwikkeling van de Stichting is, hoe kan het ook anders een afspiegeling van de ontwikkeling van de Stichting als geheel. Kenmerkend voor deze ontwikkelingen zijn de strijd en het uithoudingsvermogen om van een kleine organisatie met één tentoonstelling, een begeleider en wat later een administratieve medewerker en enkele vrijwillig werkende personen, te groeien tot een organisatie met in totaal een twintig tal medewerkers en tien projecten.

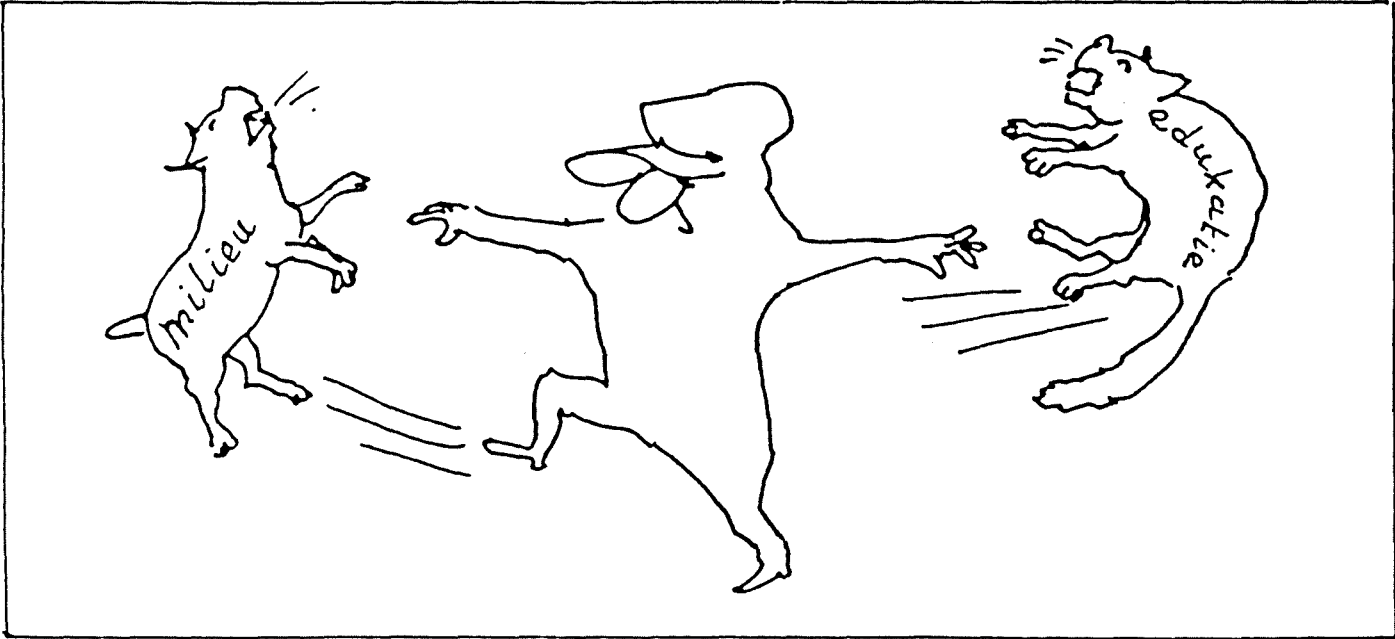
Een weg van een kleine vrijwilligersclub naar een erkende organisatie met een specifieke plaats. Een erkenning, die zijn financiële beslag kreeg in de vorm van de toekenning, in 1980, van een jaarlijks weerkerende subsidie van het toenmalige Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne voor het apparaat van de Stichting.

Een andere belangrijke subsidiënt is de Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking (NCO) die reeds een aantal jaren het project over energie en Derde Wereld financiert.

Andere, meer incidentele, subsidiënten waren het Ministerie van Economische Zaken (tentoonstelling Tegen de Stroom In), het Ministerie van Landbouw en Visserij (secretariaat project Natuur in de Stedelijke Omgeving), het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, de Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid, het Prins Bernhard Fonds, het Steunfonds Maatschappijhervorming, het Wereld Natuur Fonds en de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten.

We moeten wel stellen dat het door de jaren heen vaak lastig was de financiële touwtjes aan elkaar te knopen.

Het zou de werkzaamheden van de Stichting zeer ten goede komen als het tweede decennium van haar bestaan werd gekenmerkt door minder zorgen betreffende de liquide middelen.

STICHTING
MILIEU-
EDUCATIE
JAAR!

STICHTING
MILIEU-
EDUCATIE
Oudegracht 42
3511 AR Utrecht
Tel. 030 333357
Gironr. 3180199

Een catalogus met een overzicht van alle uitgaven van de
Stichting Milieu-Educatie is op aanvraag gratis verkrijg-
baar